

**Упоредна
правна
традиција**

Фондација Алан Вотсон

ПЛАТОН

ОДБРАНА СОКРАТОВА

Први део

БЕСЕДА ПРЕ ГЛАСАЊА

ДА ЛИ ЈЕ СОКРАТ КРИВ ИЛИ ПРАВ

а) Разлика између кићене, али лажне, и прсте,

али искрене беседе

I

Какав су утисак, грађани атински (1), учинили на вас тужиоци моји, то ја не знам. Ја, ево, од њихових беседа готово не познајем сам себе: тако су убедљиво звучале њихове беседе. Па ипак, рекао бих, никакве истине нису казали. А међу многим лажима што су их изнели највише сам се зачудио једној, и то оној где су вас опомињали да се морате чувати да вас не преварим, јер сам вешт беседник. Што се не застидеше да ћу их одмах чињеницама побити кад се покаже да нисам никако вешт беседник, — то ми се учини да је врхунац њихове бестидности, ако можда не зову вештим беседником онога ко истину говори; јер ако тако мисле, онда бих потврдио да сам беседник — само не према њиховом обрасцу. Они, дакле, као што ја тврдим, или су казали од истине нешто мало или ништа; али од мене чућете целу

истину. Али, тако ми Дива, грађани атински, оно што ћете од мене чути, то неће бити беседе као што су њихове, улепшане глаголима и именицама, ни искићене, него беседа једноставна и са обичним изразима. Јер сам тврдо уверен да је право оно што кажем, и нико од вас нека не очекује друкчије. Та не би, зацело, ни доликовало, грађани, овим годинама мојим да као лудо момче слажем беседе и да пред вас излазим. Али вас, грађани атински, усрдно молим и заклињем: ако у мојој одбрани чујете онакве исте речи каквима сам навикао да се служим на тргу код мењачких столова (2), где су ме многи од вас чули као и на другом месту, немојте се чудити и немојте викати зато! Ствар је у овоме. Ово данас је први пут како излазим пред суд кад ми је већ седамдесет година. Затим, ја не умем беседити као што се овде беседи. Узмите да сам ја овде случајно странац у пуном смислу, ви бисте ми, разуме се, опраштали кад бих се служио оним наречјем и оним начином у коме сам одрастао. Тако се, ето, и сада обраћам вама са оправданом, како ми се чини, молбом да не гледате на начин моје беседе — можда ће она бити лошија, а можда и боља — него само да гледате на то и само на то пажњу да обраћате да ли ја право говорим или не, јер то је дужност и задатак судијин, а беседников — истину говорити.

б) Предмет: две врсте тужилаца

II

Пре свега, дужан сам, грађани атински, одбранити се од првашње лажне тужбе и првашњих тужилаца, а затим од доцније и од доцнијих. Против мене су устали многи тужиоци и туже ме пред вама, и то одавно, већ много година, али ништа истинито не износе. Тих људи ја се више бојим него ли Анита (1) и његове дружине, мада су и ови опасни. Међутим, грађани, опаснији су они други који су многе од вас још у детињству хватали и уверавали вас и оптуживали ме, а ништа не беше истина: »Има неки Сократ, кажу, мудар човек, који размишља о небеским појавама и који је испитао све што је под земљом (2) и који уме лошију ствар да прави бољом« (3). Ти људи, грађани атински, који су такав глас раширили, то су они опасни тужиоци моји. Јер, они који су их чули, мисле да ти људи који такве ствари испитују ни у богове не верују. А затим, тих тужилаца има велик број, и они се већ дуго времена тим послом баве, и вама су се обраћали још у оним вашим годинама кад сте им најлакше могли поверовати, јер сте били још деца, а само неки од вас и младићи, па су ме оптуживали, разуме се, у ветар, јер никога није било да се брани. А што је од свега тога најчудноватије, то је што им ни имена не могу знати ни казати, осим ако је ко међу њима случајно писац комедија (4): а сви они који су вас из зависти или из страсти за клеветањем за се придобијали, као и они који су сами били уверени и друге уверавали — ти су најнеприступачнији. Ниједнога од њих не могу овамо пред суд да доведем, ни да побијем, него морам, разуме се, да се борим као са сеном и да се браним и да побијам, а никога нема да одговара.

Узмите, дакле, и ви да су се, као што кажем, подигле против мене две врсте тужилаца, и то једни који су ме сада тужили, па онда они пређашњи што сам их малочас напоменуо; и узмите на ум да ми се на првом месту ваља одбранити од старих! Та ви сте и пре тужбама тих људи поклонили пажњу, и то у много већој мери него тужбама ових садашњих.

Добро! Треба, дакле, да се браним, грађани атински, и да се трудим да вам истиснем из срца ону клевету што сте је ви у току дугога времена усвојили, и то да је истиснем у тако кратко време. Желео бих заиста да моја одбрана не остане без успеха уколико је то боље и за вас и за мене. Али држим да је то тешко, и нипошто ми није непознато каква је то работа. Али опет — нека иде ствар својим током како је Богу драго: закон захтева послушност, и треба се бранити.

ц) Побијање јавног мњења (гл. III—X)

III

Бацимо, дакле, поглед на почетак! Која је оно тужба која је донела клевету на ме и која је Мелету дала храбрости да подигне ову тужбу против мене. Добро. Шта су, дакле, клеветници узели у својим клеветама против мене? Морам их узети као тужиоце и њихову тужбу прочитати као тужбу тужилаца: »Сократ криво ради и предалеко иде кад испитује оно што је под земљом и што је на небу, и кад лошију ствар прави бољом, и кад друге то исто учи.« Тако некако гласи тужба. То сте и сами гледали у комедији (1) Аристофановој: некакав Сократ лебди онде и говори да ваздухом путује, и многе друге будалаштине блебеће; а од свега тога ја ништа, ни много ни мало, не разумем. Ја то не говорим као да омаловажавам ту науку ако има људи који су у нечему таквоме мудри — да ме не би Мелет толиким тужбама оптужио — него зато што ја, грађани атински, никаква знања немам о тим стварима. А за сведоке зовем многе од вас саме и молим вас да обавестите једни друге и да кажете колико вас је ипак чуло моје разговоре! Има вас много таквих. Извештавајте, дакле, једни друге је ли ко од вас икад чуо, Сли мало или много, да сам о таквим стварима разговарао! По томе ћете сазнати да тако стоји и са свим осталим гласовима што их светина о мени ратура.

IV

Али, од тога нема ништа; и, ако сте чули од кога да ја идем да поучавам људе и да за то узимам паре — ни то није истина. А чини ми се да је и то похвално како би ко био способан да поучава људе, као Горгија Леонтињанин, и Продик Кејанин, и Хипија Елијанин (1). Сваки од ових, грађани, има ту способност: они иду од вароши до вароши па гледају на младе људе, који се могу бадава дружити са којим год хоће од својих суграђана, за се придобију, позивајући их да прекину везе са оним друштвом и да саобраћају с њима, да им дају новаца и да им, поред тога, буду благодарни. Уосталом, овде је још један мудрац, Паранин (2), за кога сам дознао да је допутовао. Случајно сам се састао са човеком који је софистима платио више новаца него сви остали, са Калијом (3) сином Хипониковим. Овај има два сина, па га упитам:

»Калија, рекох, да су се твоји синови родили као ждрепци или јунци, било би у реду да им нађемо и најмимо неког чувара који ће их учинити лепима и добрима у врлини каква већ припада њихову роду; а то би био или какав коњар или земљорадник. Али код тебе је реч о људима, па кога намераваш да им узмеш за учитеља? Ко уме да предаје такву врлину, људску и грађанску? А како имаш синова, ти си свакако о тој ствари размислио. Има ли кога, »запитах«, или нема?»

»Дабоме да има«, одговори он.

»Па ко је то?» продужих ја. »И одакле је и пошто учи?»

»Еуен, Сократе, Паранин, за пет мина«(4) одговори он. И ја сам Еуена ценио као срећна човека, ако он заиста има ту вештину и ако учи за тако мале паре (5). Ја бих се заиста и сам каћунио и господио кад бих то умео. Али не умем, грађани атински.

V

Можда би ко од вас прихватио: »Али, Сократе, чиме се ти, у ствари, занимаш? Одакле су потекле клевете против тебе? Нису ваљда отуда што се ти ниси ничим нарочитим бавио него остали? Не би се толики глас и говор о теби растурио да ти, ипак, ниси нешто друкчије радио него остали! Говори нам, дакле, шта је у ствари, да не нагађамо о теби!«

Ко то говори, чини ми се да право говори. И ја ћу покушати да вам изложим шта је то што је мени донело име и клевету. Слушајте, дакле! Можда ће неки од вас помислити да се ја шалим, али будите уверени, казаћу вам пуну истину. Ја, грађани атински, нисам ничим другим до некаквом мудрошћу стекао то име. Па каквом то мудрошћу? Мудрошћу која је можда људска.

Чини се да сам заиста у тој мудрости мудар. А они што сам их мало пре поменуо, можда ће бити представници које веће мудрости него што је људска, или ја не знам да нађем за то погоднији израз. Али ја је не разумем, а ко то тврди, тај лаже и говори то да ме оклевета.

И сада, грађани атински, немојте подићи грају, ни онда ако вам се учини да се хвалишем. Јер, оне речи што их будем рекао нису моје, него ћу се позвати на беседника који заслужује вашу пуну веру. Као сведока за своју мудрост, ако је уопште има и ако је каква, навешћу вам бога у Делфима. Херефонта (1) ваљда знате. То бесе и мој пријатељ од младости, а био је и пријатељ већини од вас, и с вама је био у оном изгнанству и с вама се вратио (2). И познајете природу Херефонову, његову жестоку страст кад би се на што дао. Па он, дакле, оде једаред и у Делфе, па се усуди да запита пророчиште ово — али, као што рекох, немојте, људи, ударити у грају — он запита да ли је ко мудрији од мене. Питија (3) одговори да нико није мудрији од мене (4). И то ће вам, ето, његов брат (5) потврдити, јер Херефонт је већ умро.

VI

А не заборавите зашто ја то говорим! Хоћу да вас обавестим одакле је потекла клевета против мене. Јер кад сам ја оно чуо, овако сам умовао: шта то, управо, мисли бог, и какву то загонетку казује? Та ништа нисам налазио у себи по чему бих знао да сам mudar. Шта он, дакле, управо мисли кад изјављује да сам ја најмудрији? Ваљда не лаже. То противречи његову бићу. И дуго времена нисам знао шта је управо смисао његове изјаве и, најзад, после тешког размишљања, латио сам се да га овако отприлике испитам. Упутих се једноме од оних који уживају глас да су мудри да бих ту, ако већ игде, побио пророчанство и показао пророчанству: ево, овај је од мене мудрији, а ти си изјавио да сам ја. Док сам изближе, посматрао овога човека — имена му не треба да напомињем, а бесе то један од државника кога сам испитивао и такво нешто, грађани атински, доживео — и док сам се с њим разговарао, добио сам утисак да тај човек, додуше, изгледа mudar многим другим људима, а највише самом себи, али да то у ствари није. Ја сам, потом, покушавао да му докажујем како он, додуше, мисли да је mudar, али да није. Тако сам омрзао и њему и многим који су били присутни. На повратку размишљао сам у себи да сам ја, ипак, мудрији од тога човека, јер, као што се чини, ниједан од нас двојице не зна ништа ваљано и добро, али он мисли да зна нешто, а у ствари не зна, док ја, као што не знам, и не мислим да знам. Ја сам, чини ми се, бар нешто мало мудрији од њега, и то баш по томе што и не мислим да знам оно што не знам. Од овога одох до другог, и то до једнога од оних који су важили као мудрији него онај, па сам добио исти утисак. И тако сам и њему и многим другима омрзнуо.

VII

Потом, ишао сам по реду даље. И мада сам — и са жалошћу и са страхом — опазио да сам само мрзак постајао, опет ми се чинило да је нужно реч божју поштовати изнад свега: да треба ићи испитивати пророчанство шта оно каже, па се обраћати свима који су на гласу да нешто знају. И боба ми (1), грађани атински — та треба да вам истину кажем — заиста сам искусио овако нешто. Док сам испитивао према реци божјој, готово ми се учинило да су они који беху највише на гласу најпразноглавији, а они други који су мање запажени да су по разборитости врснији. Треба да вам изнесем своје лутање како сам промучио цео низ некаквих мука (2), само да ми изјава пророчишта остане у важењу.

После државника обратих се песницима, и онима који певају трагедије и онима који певају дитирамбе, и осталима, мислећи да ће ме овде као лопова у крађи ухватити да сам беднија незналица него они. Узимајући, дакле, њихове песме, и то оне за које ми се чинило да су највише израђене, стао бих да испитујем у чему је смисао тих песама, не бих ли, у исти мах, и научио штогод од њих. Стид ме је, грађани, да вам кажем истину, али ми је ипак ваља рећи. Право да кажем, готово сви присутни умели су боље од њих да објасне оно што они сами беху испевали. Докучио сам за кратко време и код песника да оно што они певају није плод њихове мудрости, него неког природног дара и задахнућа, као што бива код врачева и пророка. И ови, додуше, кажу многу и лепу ствар, али од онога што кажу не знају ништа (3). Учинило ми се да су и песници тако нешто искусили; и, у исти мах, опазио сам да

песничка обдареност ствара у њима веровање да су они и у осталим стварима најмудрији, а то нису. Одох, дакле, и одавде са уверењем да сам их оним истим превазишао чиме и државнике.

VIII

Напоследку пођох рукотворцима. Било ми је потпуно јасно да, тако рећи, ништа не знам, али сам био уверен да ћу код њих наћи многих и лепих знања. И у томе се нисам преварио, јер су знали оно што ја нисам знао и били су мудрији од мене у стручном знању. Али, грађани атински, учинило ми се да и те ваљане занатлије имају исту ману коју и песници. Зато што је сваки од њих лепо радио свој занат, сваки је држао да и у осталим најкрупнијим стварима превазилази мудрошћу све друге, па им је та њихова мана застирала ону њихову стручну мудрост. Тако сам сам себе питао у име пророштва да ли бих волео да останем онакав какав јесам, тј. никако mudar као они што су мудри, ни неук као они што су неуки, или да имам оно обадвоје што они имају. Одговорио сам сам себи и пророштву да је за мене боље да останем онакав какав јесам.

IX

Тај начин испитивања, грађани атински, беше за мене извор многих непријатељстава, и то веома тешких и веома мучних, јер су се из њих развиле многе клевете против мене, па се проноси тај глас о мени да сам мудрац. Јер, они који су редовно присутни мисле да сам ја сам mudar у ономе у чему другога побијем. И тако се чини, грађани, да је, у ствари, само Бог mudar, и у оном пророштву каже он само то да људска мудрост нешто мало важи, штавише — нимало. И као да он у томе смислу говори о Сократу, па се послужио мојим именом, узимајући ме само као пример, као да је хтео рећи: »Онај је од вас, људи, најмудрији који је, као Сократ, увидео да његова мудрост ништа не вреди.« Да бих, дакле, у смислу изјаве божје то истраживао и испитивао, ја још и сада обилазим и грађанр, и странце, ако мислим за кога да је mudar. Посветивши се таквом делању, нисам имао времена да урадим нешто што би вредно било спомена ни за град ни за своју кућу, него живим у бескрајној сиротињи (1) ради тога служења Богу.

X

Осим тога, они младићи који ме драге воље прате, и који имају највише слободна времена, а то су све синови најбогатијих грађана, веселе се кад слушају како се људи испитују, па и сами често угледају се на мене, па доцније покушавају да на другима огледају своју вештину испитивања (1). И притом, мислим, проналазе велику множину људи који верују да знају нешто, а ствари знају мало или ништа.

Отуда долази да се ови што их ти младићи испитују срде на ме а не на се, па говоре: »Има некакав гадни Сократ који квари омладину.« И кад их ко упита шта ради и шта учи кад их квари, они ништа не умеју да одговоре, него су у неприлици. А да се не би чинило да су у шкрипцу, наводе оно што се лако износи против свих оних који се баве философијом, тј. да он испитује оно што је на небу и што је под земљом, и да не верује у богове, и да лошију ствар прави бољом. Та истину, мислим, не би хтели да износе, тј. не би хтели да признају како је Сократ јасно показао да се они петварају да знају, а не знају ништа. А како су они, мислим, честољубиви, и жестоки, и многобројни, па како су у својим изјавама против мене упорни и убедљиви, разумљиво је да су вам напунили уши, бедећи ме одавно и жестоко.

Зато су из тога круга и навалили на мене Мелет, и Анит, и Ликон (2). Мелет се љути за песнике, Анит за занатлије и државнике, а Ликон за беседнике. Зато, као што сам у почетку споменуо, ја бих се чудило кад бих успео да вам за тако кратко време ишчупам из срца ту клевету, која је тако силно набујала.

То вам је, грађани атински, пуна истина; и док сам говорио, нисам ни крупно ни ситно затајио ни прећутао. Па опет прилично знам да се баш тиме замерам, а то је, у исти мах, и доказ да истину говорим, и да је то та клевета против мене, и да јој је то извор. Па бавили се ви испитивањем те ствари сада или доцније, наћи ћете увек да је моје схватање правилно.

ПОБИЈАЊЕ МЕЛЕТА КАО ГЛАВНОГ ТУЖИОЦА

(ГЛ. XI—XXII)

XI

Од онога зашто су ме првашњи тужиоци тужили то може бити довољна одбрана пред вама. А од Мелета, онога поштењака и пријатеља отаџбине, како он себе зове, и од оних доцнијих тужилаца, покушаћу да се сада браним. Да чујемо опет, као да су то сасвим нови тужиоци, поново и њихову оптужбу! А она гласи овако некако: »Сократ је крив што, каже, квари омладину, и што не верује у богове у које верује држава него у друга нова бића демонска.« (1) Ето, то је предмет те оптужбе! Испитајмо сада сваку поједину тачку те оптужбе!

Каже, пре свега, да сам крив што кварим омладину. А ја, грађани атински, изјављујем да криво ради Мелет кад од озбиљне ствари прави шалу, тј. лакоумно вуче на суд своје суграђане, претварајући се да се озбиљно стара за ствари за које се он заиста никада нимало није бринуо. А да ствар тако стоји, потрудићу се да и вама докажем.

XII

Сократ: Овамо, дакле, Мелете, па одговори није ли ти много стало до тога да омладина буде што боља?

Мелет: Мени бар јесте.

Сократ: Па хајде кажи сада овде пред судијама ко је чини бољом! Ти то свакако знаш кад водиш бригу о њој. Пронашао си у мени, као што кажеш, онога који је квари, па ме доводиш пред судије и тужиш; али хајде помени и онога ко је чини бољом, па покажи судијама ко је тај! (1) Видиш, Мелете, ти ћутиш и не умеш ништа рећи? Па зар ти се не чини да је то срамота и довољан доказ за моју тврдњу да ти то нимало није било на срцу? Него реци, драговићу мој, ко је чини бољом?

Мелет: Закони.

Сократ: Али не питам те за то, пријатељу мој, него који је то човек — који, пре свега, баш и то мора да зна, законе.

Мелет: То су ови овде, Сократе, судије (2).

Сократ: Како кажеш, Мелете? Ови су способни да омладину васпитају и да је бољом чине?

Мелет: Свакако.

Сократ: Зар сви или само један од њих могу, а други не?

Мелет: Сви.

Сократ: Тако ми Хере, добро говориш! И помињеш велико обиље добрих васпитача! А шта онда? Да ли је и ови слушаоци чине бољом или не?

Мелет: И они!

Сократ: А шта кажеш за саветнике?

Мелет: И саветници! (3)

Сократ: Онда, Мелете, можда кваре омладину они у скупштини, скупштинари (еклесијаст) Или се и они старају за њено васпитање? (4)

Мелет: И они!

Сократ: Према томе, изгледа, сви се Атињани старају да омладина буде добра и ваљана осим мене: само је ја једини кварим. Тако ли кажеш?

Мелет: Сасвим одлучно то кажем.

Сократ: Тиме си ме осудио на голему невољу! Али одговори ми на ово питање: да ли је по твом схватању и с коњима тако? Да ли сви људи чине коње бољима, а само један има што их квари? Или важи оно што је потпуно противно томе: тј. има један који уме да их чини бољима, или их је веома мало, и то су коњари, док их већина, ако је око њих и служи се њима, квари? Не бива ли тако, Мелете, не само са коњима него и са свима осталим створењима? Разуме се, несумњиво је тако, па потврдили ви то, ти и Анит, или не потврдили. Та била би то и нека голема срећа за омладину ако је само један квари, а сви други јој користе. Али, Мелете, ти довољно показујеш да се никада ниси старао за омладину, и очевидно одајеш своју лакоумност кад ти ништа није стало до онога ради чега ме на суд водиш.

XIII

Осим тога, кажи нам, тако ти Дива, Мелете, да ли је боље живети међу честитим грађанима или међу рђавим? Одговори, пријатељу, то није нимало тешко питање! Зар не чине рђави некакво зло онима што су им увек најближи, а добри некакво добро?

Мелет: Свакако.

Сократ: Има ли, дакле, кога ко би више волео да му ближњи шкоде, неголи да му користе? Одговори, драговићу мој! Та и закон наређује да одговараш. Има ли кога ко жели да му се шкоди?

Мелет: Нема.

Сократ: Ето, дакле, гониш ли ти мене овамо зато што ја намерно или ненамерно кварим омладину и гором је чиним?

Мелет: Ја бар зато што намерно кварим.

Сократ: Па шта, Мелете? Толико си ти у својим младим годинама мудрији од мене у овим старим годинама да си увидео да зли увек праве некакво зло својима најближима, а добри добро, а ја сам, ево, загрезао у још дубље незнање да не знам ни то да ћу, учиним ли кога рђавим у свом собраћању с њим, доспети у опасност да се морам бојати да какво зло не дочекам од њега? Па тој толикој беди да се излажем намерно, као ти што кажеш? То ти не верујем, Мелете, а мислим да не верује ниједан други човек; него, или ја уопште не кварим омладину, или ако је кварим, кварим је ненамерно, тако да ти у обадва случаја лажеш. А ако је кварим ненамерно, онда закон тражи да се за такве ненамераване грехе чц век не доводи овамо пред суд, него се насамо узме, обавештава и опомиње. Очевидно је да ћу, ако будем обавештен, престати да чиним оно што ненамерно чиним. А ти си се измакао и ниси хтео да се са мном састанеш и да ме обавестиш; место тога, ти ме водиш овамо пред суд, куда се по закону воде они које треба казнити, а не они које треба поучити.

XIV

Него, грађани атински, то је већ очевидно да Мелету, као што рекох, није било до тих ствари ни много ни мало стало. Али ипак нам објасни, Мелете, како ја по твојој мишљењу кварим омладину? Или је очевидно да по оптужби коју си поднео кварим тако што је учим да не верује у богове у које верује држава него у друга нова бића демонска? Не кажеш ли да је кварим таквим учењем.

Мелет: Сасвим одлучно то кажем.

Сократ: Тако ти баш тих богова, Мелете, о којима је сада говор, реци још јасније и мени и овим људима овде! Јер, ја не могу да схватим: тврдиш ли ти да ја омладину учим да верује да има неких богова, тако да према томе и сам верујем у богове, и да зато нисам потпун безбожац, и да нисам по томе кривац, али опет да не верујем у оне богове у које верује држава него у друге, и да ли је то, тј. веровање у друге богове, оно за што ме ти тужиш; или тврдиш да ја уопште ни сам не верујем у богове и да то своје неверовање као учитељ преносим на друге?

Мелет: Ја тврдим то последње: ти уопште не верујеш у богове.

Сократ: Чудновати Мелете, шта хоћеш с том тврдњом? Ја, дакле, не верујем ни за Сунце ни за Месец да су богови, као што верују остали људи?

Мелет: Тако је, Дива ми, људи судије, јер каже да је Сунце камен, а Месец да је земља?

Сократ: Ти мислиш Анаксагору (1) да оптужиш, драги Мелете, и тако мало држиш до судија и мислиш да су они толико неписмени да не знају да су списи Анаксагоре Клазомењанина пуни таквих изјава? Па и омладина, дакле, учи од мене ту мудрост коју може понекад, ако је веома скупа, да купи код игралишта (2) за једну драхму, да онда исмејава Сократа, ако он ту мудрост себи присваја, поготово кад је тако чудновата? Него, тако ти Дива, зар се теби заиста тако чини да ја поричем бога?

Мелет: Тако је, Дива ми, ти га потпуно поричеш!

Сократ: То ти, Мелете, нико не верује, а како се мени чини, ти то не верујеш ни сам себи. Јер, мени изгледа, грађани атински, да је он и сувише бесан и необуздан, па је и подриео ову тужбу из некога беса, и необузданости, и необазривости младалачке. Наличи ми на некога ко саставља загонетку, па хоће да прави оглед: »Хоће ли Сократ, она мудрачина, моћи опазити да се ја шалим и да сам себи противречим или ћу њега и остале слушаоце преварити?« Јер, овај тужилац као да сам противречи својим тврдњама у тужби, као кад би казао: »Сократ је крив не што не верује у богове, него што верује у богове«. А то је посао онога који се шали.

XV

Па сада, грађани атински, размотрите са мном по чему ја мислим да он тако говори. Ти нам одговарај, Мелете, а ви, као што вас у почетку замолих, водите рачуна о "томе да се не буните ако будем на свој уобичајени начин говорио!

Има ли кога од људи, Мелете, који верује да има људских особина, а не верује да има људи? Нека одговара, људи, и нека не виче ово па ово! Има ли кога ко не верује у коње, а верује да има коњских особина? Или не верује да има свирача, а верује у свирачке особине? Нема тога, предобри човече! Ако ти не желиш да одговараш, онда ја то саопштавам теби и осталима који су овде. Али ми одговори бар на оно што после тога следује: има ли кога ко верује да има демонских особина, а не верује у демоне?

Мелет: Нема га.

Сократ: Колико си угоднио ствари кад си једва једаред одговорио, и ако само из поштовања према судијама. Дакле, не тврдиш ли да верујем у демонска бића, или нова или стара, и да то учим? На сваки начин, у демонска бића верујем према твојој изјави, а то си ти у тужби и заклетвом потврдио. А верујем ли у демонска бића, онда је неминовно потребно да и у демоне верујем. Не стоји ли тако? Та стоји! Узимам да си сагласан с тим кад не одговараш. А не сматрамо ли демоне заиста за богове или за децу божју? Тврдиш ли то или не?

Мелет: Свакако.

Сократ: Дакле, ако већ верујем у демоне, као што ти кажеш, па ако су демони нека врста богова, онда би то било оно што ја тврдим, тј. да ти постављаш загонетку и шалу замећеш кад кажеш да ја не верујем у богове, а онда опет да верујем кад већ ето у демоне верујем. А ако опет стоји да су демони деца божја, некаква ванбрачна, или од нимфа или од других каквих жена, а и говоре да су од њих, — ко би онда од људи веровао да има деце божје, а да богова нема. То би исто тако било бесмислено као кад би ко веровао да има младунчади од коња и магарица, и то је мажцад, а не би веровао да има коња и магарица. Него, Мелете, ти си свакако поднео тужбу да нас искушаваш, или ниси знао какву би ми истинску кривицу натоварио. А да би ти ма кога ко само мало памети има могао убедити да ће један исти човек, с једне стране, веровати у демонска и божанска бића, а, с друге стране, не веровати ни у демоне, ни у богове, ни у хероје, то није никако могуће.

XVI

Него, грађани атински, да ја нисам крив у смислу тужбе Мелетове, за то, по моме мишљењу, није потребно да се много браним, него је и то довољно. А што сам и раније напоменуо да се против мене дигло јако непријатељство, и то код многих, то је, нема сумње, истина. Та то и јесте оно што ће ме осудити, ако ме осуди, а не

Мелет ни Анит, него клевета многих и њихова завист. То је заиста већ многе и друге и добре људе осудило, а мислим да ће тако бити и у будућности. Па нема никакве опасности да ће се то код мене зауставити.

Али можда би ко рекао: »Е зар се ти не стидиш, Сократе, што си се предао таквом занимању с кога си сада у опасности да ћеш главу изгубити?« Ја бих таквом човеку правом речју одговорио: Не говориш мудро, човече, ако мислиш да један човек, ако и нешто мало има користи од њега мора да рачуна са опасностима живота или смрти, а да у своме раду и делању не мора да гледа само на то да ли ради право или неправо, и да ли врши посао добра или зла човека. Јер, бар по твојем суду, били би будале сви они од полубогова што су пред Тројом погинули, и сви остали и син Тетидин, који је толико презрео опасност само да не би остао под каквом срамотом. Кад је горео од жеље да убије Хектора, мати његова, богиња, овако му је некако, чини ми се, казала: »Сине, ако осветиш смрт другара свога Патрокла и убијеш Хектора, сам ћеш погинути, јер«, каже она,

»После Хектора одмах и тебе судбина чека.«

Мада је он то чуо, ипак је мало пазио на смрт и опасност. Много више уплашио се од тога да живи као кукавица и да не освети своје пријатеље, па је рекао:

»Нека погинем одмах«

кад казним кривца, само да не боравим као срамота и да не »Седим код лађа залудно бреме земаљско!«

Ваљда не верујеш да је он размишљао о смрти и опасности? Овако ствар стоји, грађани атински, уистину: где се год ко сам постави и где процени да је најбоље, или где га заповедник одреди, ту, изгледа ми, треба да остаје и да се излаже опасности, не пазећи ни на смрт ни на што друго него на срамоту.

XVII

Ја бих, на пример, страшно урадио, грађани атински, да сам онда кад су ме заповедници, које сте ви одабрали да мноме заповедају, постављали и под Потидејом [Потидејом] (1), и под Амфипољем (2), и код Делиона (2), да сам тада, као и сваки други, остајао на ономе месту где су ме поставили, и излагао се опасностима пркосећи смрти, а да сам се сада кад ми је бог наредио, како сам помислио и разумео, да свој живот посветим философији и испитивању себе и осталих — препао или смрти или ма чега другога, па оставио своје место. То би страшно било, и заиста би ме онда с пуним правом могао неко довести на суд што не верујем да има богова кад се не покуравам пророчанству, а бојим се смрти и држим да сам mudar, а ипак нисам. Јер, бојати се смрти, грађани, не значи ништа друго него држати се мудрим, а не бити mudar. То значи мислити да човек зна оно што не зна. Та нико не зна није ли смрт од свих добара највеће добро за људе, а опет плаше се од ње као да поуздано знају да је највеће зло. И како да то није незнање и то оно најпрекорније, кад неко уображава да зна што не зна. А ја грађани, по томе и у томе

питању одударам можда од већине људи; па ако бих заиста смео рећи да сам у чему и мудрији него други, рекао бих да сам у томе што како нисам довољно обавештен о приликама у Хаду, тако и не држим да имам какво знање о томе. А знам да је рђаво и срамотно кад неко криво ради и не слуша бољега, било бога било човека. Дакле, место онога зла за које поуздано знам да је зло, ја се никада нећу бојати ни клонити се ствари о којима не знам нису ли можда добре за нас. Зато ни онда кад бисте ме ви ослободили и не сложили се с Анитом (4) који је изјавио да или уопште није требало да ја овамо дођем, или, кад се већ то једаред догодило, да ме свакако мора погубити, и који вам уз то додаје да ће се, ако ја будем ослобођен, ваши синови занимати оним што Сократ учи и потпуно се искварити, — и кад бисте ви на то мени казали: »Сократе, сада, додуше, нећемо поверовати Аниту него те пуштамо, али само под тим условом, разуме се, да се више не бавиш тим испитивањем и да се махнеш љубави према мудрости; ако те ухватимо још једаред у таквом послу, изгубићеш главу сигурно«; — кад бисте ме, дакле, као што рекох, под тим условом ослободили оптужбе, ја бих вам одговорио: »Ја вас грађани атински, поздрављам и веома ценим, али ћу се више покоравати богу него ли вама, и докле год буде даха у мени и докле год будем снаге имао, нећу престати да се бавим испитивањем истине, и да вас саветујем, и поучавам, кад се с неким од вас већ будем састао, говорећи по свом обичају; .Честити мој човече, Атињанин си, грађанин највеће и по мудрости и снази најугледније државе, а није те стид што се стараш за благо (5) како ћеш га више нагомилати, и за славу, и за част, а за памет, и за истину и за душу, да буде што боље, за то се не стараш и нимало не хајеш?' А ако би ко од вас то оспорио и устврдио да се стара за то, нећу га пустити да одмах оде, нити ћу се ја с њим растати, него ћу га питати, и испитивати, и прорешетавати; па, ако добијем утисак да он нема врлине, а тврди да је има, корицу га што најважније ствари најмање цени, а ништавније више.«

Тако ћу се држати и према млађему и према старијему, на кога се год намерим, и према странцу и према грађанину, али више према грађанину, уколико сте ми ближи по крви. Јер то, будите уверени, бог наређује, и ја сматрам да вама и вашем граду још никада није већа срећа осванула од ове моје службе богу посвећене. Та ја и не радим ништа друго него непрестано обилазим и саветујем вас, и млађе и старије, да се не старате више ни за тело ни за благо, а ни тако ревностно, него за душу, да вам она буде што боља. И учим да се врлина не рађа из блага, него из врлине да се рађа благо и сва остала добра људима и у домаћем и у јавном животу. Дакле, ако ја оваквим учењем кварим омладину, то би било оно штетно; а тврди ли ко за ме да друго учим него ли ово, ништа не тврди. Према томе, изјавио бих, грађани атински, ово: послушали ви Анита или не, и пустили ви мене испод суђења или не, ја нећу никако друкчије да радим, ни ако бих имао по неколико пута главом да платим.

XVIII

Немојте викати, грађани атински, него останите при ономе што сам вас молио да не дочекујете моје речи грајом, него да слушате! Јер, по моме мишљењу, нећете се кајати ако ме будете мирно слушали. А намеравам да вам кажем још нешто друго, на што ћете можда заграјати; али немојте то нипошто чинити.

Добро знајте: ако ме осудите оваква каквим се ја приказујем нећете мени нашкодити више него сами себи, јер мени зачело ништа неће нашкодити ни Мелет ни Анит, нити могу, јер сматрам да божански поредак ствари не подноси да бољи човек страда од горега. Па ипак, можда ће ме он погубити, или изагнати, или одузети грађанско право; али, можда он и ко други узима то за неко велико зло, али ја не узимам, него узимам много више за велико зло оно што он сада ради, тј. покушава да на правди погуби човека.

Отуда, грађани атински, нипошто се не браним ради себе, како би то ко могао да мисли, него ради вас, да ме не осудите и да се, на тај начин, не огрешите о дар који вам бог даде. Јер, ако мене погубите, нећете лако наћи другога таквога који би, мада је то и нешто смешно казати, управо сео на град као на коња који је велик, додуше, и племенит, али који баш због величине понешто нагиње спорости, и коме је зато потребно да га подстиче нека мамуза. Тако, ето, чини ми се да је мене бог и приделио граду као таква човека који ће вас без престанка подстицати, и саветовати, и корити свакога појединога, укратко: који ће вам по цео дан свуда на рамена седати. Овакви други неће вам се лако родити, суграђани моји. Зато, ако мене послушате, поштедећете ме. Ви ћете се, можда, љутити као дремљиви кад их буде, па ме ударити и, слушајући Анита, лако ме погубити, а онда ћете цео свој остали живот непрестано спавати, ако се бог за вас не постара и не пошаље вам кога другога. А да сам ја баш тај кога је бог подарио граду, то можете дознати из овога. Не наличи на људско држање то што сам ја све своје личне ствари запустио и што подносим да се моја домаћа привреда већ толике године занемарује, а непрестано подижем вашу корист, обраћајући се свакоме посебно као отац или старији брат, и саветујући свакога да врлину негује. Па да сам ја од свега тога икакву корист вукао и да сам за своја саветовања какву плату добијао, онда би се моје држање дало разумети, али сада видите, ето, и сами да тужиоци, који ме у свему осталом тако бестидно туже, нису могли у бестидности отићи толико да нађу сведока за то да сам ја икада и од кога узео какву плату или је само затражио. Ја, мислим, имам поуздана сведока за то да истину говорим. Ко је тај сведок? Моја сиротиња.

XIX

Можда би се, пак, могло учинити чудно то што ја идем наоколо и само свакога појединога то саветујем и у све се пачам, а не усуђујем се да јавно изиђем пред вас у скупштини, па да саветујем граду. А томе је узрок то што сте ви мене често и на многим местима чули где говорим да се мени јавља нешто божанско и демонско (1), неки глас; а то је оно што је и у тужби Мелет навео ругајући се. То је неки глас који мене прати још од ране младости; и кад се јави, увек ме одвраћа да не чиним оно што намеравам да чиним, али ме никада не навраћа. То је оно што ме спречава да се бавим државним пословима. И чини ми се да је то права срећа што ме спречава. Та верујте ми, грађани атински, да сам се ја рано латио државних послова, ја бих одавно погинуо (2), па не бих ни вама ни себи ништа користио. И немојте се на ме љутити што истину говорим; јер нема човека који би спасао свој живот ако би се отворено и часно противио или вама или коме другом народном збору, па покушавао да спречи да се многе неправде и безакоња дешавају у граду, него онај који се истински бори за правду, он мора, па хтео он ма и кратко време да се одржи

у животу, да се ограничи на рад у приватном животу, а учешћа у јавном животу мора се одрећи.

XX

За ове тврдње навешћу вам јаке доказе, не речи него дела, а ви то цените. Саслушајте, дакле, што се мени догодило да се уверите да се ја не бих ни у једном случају повукао мимо правду из страха пред смрћу, него да бих и главу дао, а не бих узмицао. Што вам будем говорио, биће, додуш, г, наметљиво и опширно, али све истинито. Ја, грађани атински, никада никакву другу службу нисам вршио у граду, осим што сам био саветник. Наша фила (1), Антиохова, баш је била у служби кад сте ви оних десет војвода, који нису покупили страдалнике у поморској бици (2), хтели све заједно осудити, а против закона (3), као што сте се сви доцније уверили (4). Тада сам се ја једини од притана успротивио вама да се ништа не ради против закона, и гласао сам противно; и мада су беседници били спремни да ме пријаве (5) и одведу (6) у тамницу, а и ви то захтевали и викали, ипак сам сматрао да се ја радије, у савезу са законом и правдом, морам изврћи опасности неголи, у страху пред оковима или смрћу, сложити се с вама који сте доносили неправедно решење. И то бесе у оно време док је држава још имала демократски устав.

Али, кад је дошла олигархија, опет су мене, са четворицом других, она Тридесеторица позвали у толос (7) и наредили нам да са Саламине доведемо Леонта Саламињанина (8) да га они погубе; а таква многа наређења издавали су они и многим другима, јер су хтели да их што више оптерете кривицама. Али тада сам ја не речју него делом поново доказао да мени — ако то није сувише грубо рећи — нимало није стало до смрти, а да ми је уопште стало само до тога да не радим ништа ни неправедно ни безбожно. Мада је била онако свирепа, та влада није ме уплашила да учиним какву неправду, него кад смо из надлештва изишли, она четворица отпловише на Саламину и доведоше Леонта, а ја оданде одмах одох кући. И можда бих за то главом платио да она влада није убрзо пала. И то ће вам многи сведоци посведочити.

XXI

Мислите ли ви, дакле, да бих ја кроз толике године жив остао да сам се посвећивао државним пословима, и да сам се, притом, као што и доликује честитом човеку, заузимао за правду, и да сам у томе, као што треба, свој најкрупнији задатак налазио? До тога треба много, грађани атински! Ниједан други човек не би то постигао.

Ја ћу се кроз цео свој живот исти овакав показати, како у јавном животу, ако сам где што урадио, тако и у приватном: никада никоме нисам ја ма ништа допустио против правде, и притом не мислим само на грађане уопште, него и на оне за које моји клеветници кажу да су моји ученици (1). А ја никад нисам био ничији учитељ. Ако

је ко желео, додуше, да чује како ја говорим и вршим свој нарочити посао, био млађи или старији, ја никада никога нисам одбио, нити се разговарам само онда ако ми плате, а ако не плате не, него и богаташу и сиромашу једнако стојим на расположењу да ме питају, и ко зажели може да одговара и да слуша оно што ја говорим. Постане ли ко од тих људи ваљан или не, ја за то с правом не бих био одговоран, јер никада никоме никакво учење нисам обећао, нити сам га учио; а устврди ли ико да је од мене икада ишта научио посебице чуо што не би и сви други чули, будите уверени да не говори истину.

XXII

Али зашто, дакле, неки воле да проводе са мном толико времена? Чули сте (1) већ, грађани атински, ја сам вам казао сву истину: воле да слушају како се испитују они који мисле да су мудри, а то нису. Јер, то слушати — није непријатно. А мени је то, како мислим, и наређено од бога да радим, и преко пророштва, и преко снова, и на сваки начин на који је икада ишта и друга воља божја наредила човеку да ради.

То је, грађани атински, и истина и лако се може доказати. Јер, ако ја заиста једне младе људе кварим а друге сам покварио, онда би, разуме се, неки старији, да су увидели да сам им ја у њиховој младости икад ишта рђаво саветовао, морали сами сада да се овде јаве па да ме туже и да ми се свете. А кад они сами не би то хтели, онда би морали неки од њихове родбине — очеви, и браћа, и други рођаци — да се тога сада сете и да ми се свете, ако је родбина њихова икакво зло од мене доживела. Заиста, многи су од њих, као што видим, овде присутни: први ето Критон (2), мој вршњак и општинар, а отац овога ево Критобула; затим Лисанија (3) Сфеһанин, отац тога Есхина (4); па даље Антифонт Кефишанин (5) отац Епигенов (6). Затим, ту су и други чија су браћа боравила у томе друштву, Никострат, син Теосотидов, а брат Теодотов — а Теодот је умро, и он није могао приморати брата да ме не тужи — ту је и Парал, син Демодоков (7), коме брат бесе Теаг (8). Ту је, ето, и Адимант (9), син Аристонов, чији је брат овај Платон (10) и Ајантодор (11), чији је брат онај Аполодор (12). И многе друге могао бих напоменути, од којих је Мелет бар једнога или другога у својој беседи (13) имао да наведе као сведоке. Ако је то заборавио оном приликом, нека их наведе сада, ја то допуштам (14), и нека изјави ако има таквих података. Али место тога, грађани, наћи ћете што је сасвим противно томе: сви они приправни су да помажу мени који сам их кварим и зло чиним њиховим рођацима, као што тврде Мелет и Анит. Баш они који су покварени можда би сами имали разлога да говоре мени у прилог, али они који нису покварени већ су старији људи, рођаци ових, какав они имају други разлог да ми иду на руку до онај ваљан и праведан, јер сви знају за Мелета да лаже, а за мене да говорим истину?

Поговор

СОКРАТ НЕЋЕ ПЛАКАТИ ЗА МИЛОСТ,

ЈЕР ТО НИЈЕ ЛЕПО (ГЛ. XXIII) НИ ПРАВЕДНО (ГЛ. XXIV)

XXIII

Нека буде тако, грађани! Што сам могао рећи у своју одбрану, то је отприлике, мада би се и друго што слично дало додати. А можда ће се ко од вас наљутити кад се сети себе како је он, налазећи се у мањој парници од ове парнице, молио и заклињао суди је лиј ући многе сузе па довео своју децу како би изазвао што више самилости према себи, и многе друге рођаке и пријатеље, а ја, ево, од свега тога ништа нећу да учиним, мада се находим, како би се могло чинити, у крајњој опасности. Можда ће ко када то види бити према мени немилостивије расположен па ће се баш зато разљутити и у љутини гласати. Ако је ко од вас такав, ја, додуше, то не верујем, али ако јесте, чини ми се да бих томе с правом овако одговорио: »Ваљда и ја, пријатељу, имам некаквих својих рођака.« Јер, баш по оним речима Хомеровим (1),

нисам се ни ја родио од хроста, ни од камена

него од људи, па имам и својих рођака, грађани атински, штавише, и три сина (2), један је већ момак, а два су још деца. Па, ипак, нисам ни једнога од њих овамо довео да их показујем и да вас молим да ме ослободите.

А зашто ништа од тога нећу да учиним? Не зато што бих био тврдоглав, грађани атински, ни зато што бих вас презирао, него — да ли се ја плашим смрти или не, то је друга ствар, али за добар глас није лепо, мислини, ни за ме, ни за вас, ни за цео град, да ја ишта тако радим, па још у оваквим годинама и с тако познатим именом, било то име истинито или лажно. Створило се бар мишљење да се Сократ нечим разликује од већине људи. Ако би, дакле, између вас они који мисле да се одликују или мудрошћу, или храброшћу, или ма којом другом врлином, хтели да се понашају онако као што сам раније рекао, онда би то била срамота. Ја сам често видео неке такве људе (3) кад им суде; они мисле да су нешто, а чудновато се понашају, као да сматрају да ће им се нешто страшно догодити ако би морали погинути, и као да ће бити бесмртни ако их ви на смрт не осудите! Ти, чини ми се, товаре срамоту на државу, па би онда и понеки странац могао закључити да се они Атињани који се одликују врлином, а које грађани бирају и за службе и за друге почести, ништа не разликују од жена. Такво држање, грађани атински, не треба да показујемо ни ми који мислимо да нешто у свету вредимо, а ни ви да допуштате ако бисмо се ми тако држали, него треба управо да то показујете да ћете кудикамо радије осудити онога

који пред вама прави такве ганутљиве призоре и тиме државу чини смешном, неголи онога који се на суду мирно понаша.

XXIV

Али, остављајући на страну добар глас, мени се чини, грађани, да није ни праведно молити судију и бити ослобођен због мољакања, него треба обавештавати и осведочавати. Та не седи судија зато да правду поклања, него да је утврђује. И закleo се да неће делити милост онима којиима се њему свиди, него да ће судијску службу вршити по законима. Не треба, дакле, ни ми вас да навикавамо на то да газите заклетву, а не треба ни ви да се навикавате, јер онда ни једни ни други не би радили како је богу право. Не тражите, дакле, грађани атински, да морам пред вама радити оно што не сматрам ни да је лепо, ни праведно ни богу приступачно, а нарочито кад ме, тако вам Дива, овај Мелет због безбоштва тужи. Јер, ово је очевидно: кад бих ја вас који сте везани својом заклетвом наговарао на своју страну и мољакањем приморавао на то, учио бих вас да не верујете у богове, и, разуме се, ја бих сам себе својом одбраном оптужио да не верујем у богове. Али ствар нипошто не стоји тако. Ја грађани атински, верујем у богове као ниједан од мојих тужилаца, и поверавам вама и богу да пресудите мени како ће и за ме и за вас бити најбоље. (1)

Други део

БЕСЕДА ПОСЛЕ ГЛАСАЊА ДА ЈЕ КРИВ

а) Предлог о храни у Пританеју (гл. XXV—XXVI)

XXV

Да се ја, грађани атински, не срдим зато што ми се то догодило, што сте ме, наине, осудили, помажу ми многе друге околности, а није ме ни изненадило то што се догодило, него се много више чудим броју гласова с једне и с друге стране. Ја бар нисам рачунао да ће разлика бити тако мала, но много већа; а овако, како изгледа, да је само тридесет (1) гласова друкчије испало, ја бих био ослобођен оптужбе. Додуше, Мелету сам, као што ми се чини, и овако избегао, и то не само избегао, него је свакоме очевидно ово: да се Анит и Ликон нису јавили као моји тужиоци, платио би он глобу од хиљаду драхми, јер не би добио ни пети део гласова. (2)

XXVI

Тај човек, дакле, предлаже за ме казну смрти. Добро! А шта треба да вам ја са своје стране предложим (1), грађани атински? Разуме се, заслужену казну. Шта, дакле? Какву сам казну или глобу заслужио за то што ми је пало на памет да у свом животу не мирујем, него сам запустио оно за што се многи старају: гомилање новаца, домаћу привреду, војводство, државништво, и све остале службе, завере и буне, што се дешавају у јавном животу? Сматрао сам да сам заиста и сувише честит да бих, посвећујући се томе могао очувати своју личну безбедност, па зато и нисам ишао тамо где не бих ни вама ни себи ништа користио, него сам одабрао други пут: обраћао сам се свакоме посебно да му, како ја мислим, чиним највеће добротворство; трудио сам се да саветујем свакога од вас да се ни за што своје не стара пре него што би се за се постарао како ће бити што бољи и што разборитији, и да се не стара за државне прилике пре неголи за саму државу, па да се на тај исти начин стара и за све остало. Шта сам, дакле, заслужио за такав начин рада? Нешто добро, грађани атински, ако већ треба донети предлог да уистину одговара заслужи, и то такво добро које би мени доликовало. Шта, дакле, доликује човеку сиромашу, добротвору, коме је потребно слободно време да вас опомиње? Ја не знам, грађани атински, шта би таквом човеку више доликовало него храну у Пританеју (2); њему то више доликује неголи онаквом од вас који је у олимпијским играма победио на једном, или на два, или на више коња (3). Јер, овакав добитник доноси вам само привидну срећу а ја истинску и праву, па њему не треба никакве ваше хране а мени треба. Треба ли, дакле, да ја по правди предложим оно што сам заслужио, ја вам предлажем: храну у Пританеју.

б) Предлог о глоби од тридесет мина

(гл. XXVII—XXVIII)

XXVII

Али, можда ће овај предлог направити у вама сличан утисак као и оне моје изјаве о јадиковању и мољакању, тј. можда ће вам се учинити да ја себе прецењујем. Али о томе, грађани атински, не може бити ни говора, него ствар више стоји овако. Ја сам уверен да ниједноме човеку не чиним неправду намерно, али вас у то не могу уверити, јер смо се мало времена разговарали једни с другима (1). А да ви, као што ја мислим, имате закон, као и други људи (2), да се о смрти суди не само један дан него много дана, ви бисте се уверили. А овако, у тако кратком времену, није лако скидати са себе крупне клевете. Како сам ја, дакле, уверен да никоме неправду не чиним, далеко сам од тога да сам себи неправду учиним и да сам против себе тврдим да сам заслужио некакву казну, па да тако нешто за се досуђујем. Чега да се

бојим? Зар да се бојим да ме не стигне казна коју за ме предлаже Мелет и о којој, кажем, не знам ни да ли је срећа ни да ли је несрећа? Место тога да изаберем нешто о чему поуздано знам да је зло? Шта да предложим, дакле? Зар окове? Па зашто да живим у тамници где нисам ништа друго до роб чиновника што их ви постављате — оне Једанаестице? (3) Или глобу да чамам у тамници, док је не исплатим? Па то је оно исто (4) што сам баш сада рекао. Ја немам новаца да платим глобу. Него да предложим изгнанство? Можда бисте тај предлог прихватили. Заиста, грађани атински, морала би ме велика љубав за живот везивати кад бих тако неразуман био да се не бих могао досетити да ви, који сте суграђани моји, већ нисте могли поднети моје друштво и моје бесеђење, него вам је оно и сувише додијало и омрзло, па сада покушавате да га се ослободите — а странци ће га, дакле, лако подносити? Нипошто, грађани атински! Лепа ли ми живота кад бих ја отишао из отаџбине у овим годинама, па мењао једну варош за другом, и живео у изгнанству! Та верујте ми да би омладина, куда бих год стигао, слушала моје говоре баш као и овде. Па ако одбијем од себе њу, она ће мене сама изагнати, јер ће гледати да за то придобије старије људе; а ако је не одбијем, онда ће то учинити баш ради ње саме њени родитељи и рођаци.

XXVIII

А можда ће ко казати: »Кад од нас одеш, Сократе, зар не би могао ћутати, па спокојно у туђини живети?« Али то је оно што ми је од свега најтеже објаснити неким од вас. Јер, ако рекнем да то значи не слушати бога и да ми је зато немогуће мировати, нећете ми то веровати, јер се тобоже претварам; а ако рекнем да је баш то највећа срећа за човека да сваки дан води разговоре о врлини и о осталим питањима о којима ви чујете да се ја разговарам и испитујем сама себе и друге, и да живот без таквога испитивања није вредан да се живи, онда ћете мојим рецима још мању веру поклањати. То је тако као што вам ја кажем, грађани, али вас у то уверити, то није лака ствар.

Осим тога, ја нисам навикао да сам о себи мислим да сам заслужио икакво зло. Кад бих ја заиста имао новаца, предложио бих новчану казну колику бих већ имао да платим, јер то не бих осетио као губитак. Али овако немам, већ ако можда хоћете да ми новчану казну ограничите на меру колику бих могао да платим. А могао бих можда да вам платим једну мину сребра. Толико, дакле, ја предлажем. А Платон овај овде, грађани атински, и Критон, и Критобул, и Аполодор, позивају ме да вам предложим тридесет мина, а они сами изјављују да ће за то јамчити. Предлажем, дакле, толико, а ови људи биће вам поуздани јамци за ту новчану казну.(1)

Трећи део

БЕСЕДА ПОСЛЕ ИЗРИЦАЊА ПРЕСУДЕ НА СМРТ

а) Реч онима који су га осудили

(гл. XXIX—XXX)

XXIX

Без ваше пресуде ја бих имао само још коју годину да проживим до смрти своје. И само ради тога краткога времена, грађани атински, ви ћете од стране оних који буду хтели да грде наш град изићи на бедан глас и пасти под кривицу да сте убили Сократа мудраца. Јер, који буду хтели да вам приговарају, изјављиваће да сам мудар, ако и нисам то. А да сте дочекали само кратко време, жеља би вам се сама од себе испунила. Та видите како сам годинама својим већ далеко од живота а близу смрти. А не велим то вама свима, него само онима који су ме на смрт осудили. А управо њима кажем и ово:

»Можда верујете, грађани, да је пресуда на смрт пала зато што нисам имао онаквих речи којима бих вас могао уверити, кад бих одлучио да се морам служити свима, средствима делања и бесеђења, само да избегнем казни. Нипошто! Осуђен сам, додуше, због несташице, али зачело не речи него дрскости, и безочности, и воље да вам говорим онакве ствари какве би вам било најпријатније слушати: да плачем и јадикујем и друге многе ствари да радим и говорим које су мене, колико ја мислим, недостојне; а такве ствари ви сте и навикли да слушате од других. Али кад сам се бранио, нисам помислио да ради отклањања опасности смем да учиним ишта недостојна слободна човека, па ни сада се не кајем што сам се онда тако бранио: не, ја много више волим да после онакве удбиа ј погинем неголи после овакве да себи живот искупљујем. Јер, ни на суду ни у рату не смем ни ја ни ико други довијати се томе како би по сваку цену избегао смрти. И у биткама често се јасно показује да неко може избећи смрти, ако је одбацио оружје и окренуо се да моли милост од прогонилаца. Имс. и много других средстава у појединим опасностима да човек може избећи смрти ако се само усуди да се лати свега нечасног и кад ради и кад говори. Али можда није тешко, грађани, избећи смрти, него је много теже избећи неваљалству, јер оно трчи брже него смрт. Па тако је и мене сада, јер сам спор и стар, сустигло оно спорије, а моје тужиоце, јер су вести и нагли, сустигло је оно брже — неваљалство. И сада се растајем с вама, ја сам од вас заслужио осуду на смрт, а ови овде од истине жиг неваљалства и неправедности. И као што ја остајем при својој предлогу, тако морају и они. То се можда и требало догодити, и мислим да је то и у реду.«

XXX

»А сада желим да бацим један поглед у будућност и да вама који сте ме осудили будућност прорекнем.(1) Јер и налазим се већ онде где људи највише постају пророци кад стоје пред вратима смрти. Вама, људи, који ме осудом убисте изјављујем да ће вас одмах после моје смрти стићи много тежа казна, тако ми Дива, неголи је она којом сте мене убили; јер сада сте то учинили мислећи да ћете се ресити давања рачуна о свом животу, али ће вам се, тако ја тврдим, сасвим противно догодити. Биће их више који ће од вас тражити рачун; њих сам ја досада задржавао, али ви нисте то опажали. Али биће вам опаснији уколико су млађи, и ви ћете се још више љутити. Јер ако ви очекујете да ћете убијањем људи одвратити кога да вам не приговара што не живите право, не рачунате добро. Та овакво средство спасења нити је уопште могуће, нити је часно, него оно је најлепше, и у исти мах, и најлакше кад човек не коље друге, него сам себе спрема како ће бити што бољи. То је оно што проричем вама који ме на смрт осудисте, и тиме се с вама растајем.«

б) Реч онима који су га ослободили

(гл. XXXI—XXXIII)

XXXI

А са онима који су ме ослободили радо бих проговорио коју реч о овом што се овде догодило, док су архонти запослени (1) и док још не одлазим тамо где се, кад стигнем, морам са животом растати. Него, људи, останите ту ово мало времена; ништа нам не смета да се између себе поразговарамо док нам је то просто. Вама као својим пријатељима хоћу да расложим шта управо значи то што се данас мени догодило. Мени се, људи судије (2) — право вас називам кад вас називам судијама — догодило нешто чудновато. Онај редовни пророчки глас, глас божанства, јављао ми се увек веома често читаво последње време, и он ме је и у најмањим стварима опомињао кад бих намеравао да нешто неправо урадим; и сада ми се, као што видите и сами, догодило оно што би се могло сматрати, и сматра се, као највеће зло. А мени се ни јутрос, кад сам оставио своју кућу, није противио тај знак божји, ни онда кад сам улазио овамо пред суд, ни игде у мојој одбрани кад сам намеравао шта да кажем; па ипак ме је у другим приликама на много места усред речи задржао. А данас ме нигде за време целог овог спора ни у делању ни у говорењу није задржавао. Шта да узмем, дакле, као узрок томе? Ја ћу вам казати: чини ми се да се ово што се мени догодило као добро догодило, и то никако не можемо разумети ми који верујемо да је смрт неко зло. Јак доказ имам за то тврђење: мени би се зачело знак опомињања јавио и опоменуо ме кад не бих имао да урадим нешто добро.

XXXII

А промислимо и с друге стране колико има разлога за надање да је смрт неко добро! Јер смрт је једно од овога двога: или је таква да онај који је умро није ништа, па нема никаква осећања ни о чему, или је, према ономе што се говори (1), некаква промена и сеоба душе одавде на друго место. У првом случају, ако нема никаква осећања, него је све као сан (2), кад се спава и ништа не сања, смрт би била чудо од благодати. Кад би ко имао да изабере такву ноћ у којој је тако спавао да није ништа у сну видео, и кад би имао да остале ноћи и дане свога живота упореди с том ноћи, и да реси и каже колико је дана и ноћи бољих и пријатнијих од оне ноћи проживео у своме животу, ја верујем да би не само какав обичан човек него и велики краљ персијски нашао да их је лако пребројати према осталим данима и ноћима. Ако је, дакле, смрт таква, онда је она благодат, ја мислим, јер ћело ово време, чини ми се, није ништа дуже него једна таква ноћ. У другом случају, ако је смрт као нека сеоба одавде на друго место, и ако је истина оно што се говори да заиста бораве онде сви они који су преминули, каква би срећа могла бити већа него ова, људи судије? Јер, аколи ко стигне у Хад, ослободивши се ових назовисудија, и нађе онде праве судије за које се и каже да онде правду кроје, Миној (3), и Радамант (4), и Еак (5), и Триптолем (6), и други од полубогова, који су били праведни у своме животу — зар би то била рђава сеоба? Или да се поново састане с Орфејем (7), и Мусејем (8), и Хесиодом (9), и Хомером, — колико би ко од вас дао за то? Ја, бар, хтео бих и више пута да умрем, ако је то истина. Јер баш за мене било би то сјајно друштво онде кад бих се састао с Паламедом (10) и са Ајантом Теламоновим (11), и ако је још ко од старих јунака због неправедне осуде страдао, па кад бих упоређивао своје патње с њиховима, то не би било, као што мислим, непријатно. А што би било најважније: проводио бих онде свој живот истражујући и испитујући, као ове на земљи, ко је од њих мудар, и ко мисли да је а није. Шта би ко дао за то, људи судије, да испита онога којд је против Троје повео ону многу војску (12), или Одисеја (13), или Сисифа (14), и хиљаде и хиљаде других, и мушкараца и жена што би их човек могао напоменути? С њима се онде разговарати и бити с њима у друштву и испитивати их — то би било неизмерно блаженство. Свакако, они онде, по свој прилици, не осуђују на смрт за такве разговоре. Јер, као и уосталом, тако су они срећнији него ови овде и у томе што су за све остало време бесмртни, ако важи као истина оно што се говори.

XXXIII

Него и ви, људи судије, треба да негујете добру наду према смрти и да ово једино имате на уму као истину: за добра човека нема зла ни у животу ни после смрти, а богови не одбацују дела његова. И ово што ме сада стигло није пуста игра случаја, него је мени очевидно да је за ме боље да већ сада умрем и да се мука ослободим. Зато ме и унутрашњи глас нигде није задржао, и ја, што се мене тиче, нисам баш љут на оне који су ме осудили и тужили. Ипак, они нису мени судили и оптуживали ме у тој намери, него зато што су мислили да ми шкоде; и зато су заслужили да се коре.

Али, молим вас још оволико: кад моји синови одрасту, осветите им се људи, додијавајући им онако исто као и ја вама што сам додијавао, ако вам се чини да се више старају за благо или за што друго него ли за врлину. И ако буду сматрали да су нешто, а нису ништа, корите их као што сам ја вас корио што се не брину за оно за што треба, и што мисле да су нешто, а не ваљају ништа. И ако будете тако радили,, онда сам од вас доживео пуну правду, и ја сам и моји синови.

Али већ је време да одлазим — ја у смрт, а ви у живот. А ко од нас иде ка бољем спасењу, то нико не зна осим Бог.

НАПОМЕНЕ - МИЛОШ Н. ЂУРИЋ

Своју одбрану дао је Сократ на дан рочишта 399. године пред комисијом судија (хелиаста), које су тесмотети бирали коцком. Према судском поступку у Атини, одбрана се дели на три дела. У првом делу (гл. 1—24) Сократ даје праву своју одбрану на тужбу Мелета, Анита и Ликона и износи своје мишљење да ли је крив или прав. После одбране архонат који је представљао и водио ислеђење позива судије да приступе гласању. Тужба је гласила: „Мелет, син Мелетов, из Пита подиже ову тужбу и заклетвом потврђује против Сократа, сина Софронискова, из Алопеке: Сократ је крив што не верује у које верује држава, а уводи друга нова бића демонска; а крив је што и омладину квари. Предлажем смрт." После пребројавања гласова, председник објављује пресуду: Сократ је крив. Сад оптуженик има право да изнесе противпредлог (за мању казну). То Сократ чини у другом свом кратком говору (гл. 25—28). Затим судије поново гласају, и то или за предлог Мелетов или за противпредлог Сократов. Сократа осуде на смрт. Најзад се он обраћа најпре оним судијама који су га осудили, па онда онима који су гласали да буде пуштен.

I

1. Карактеристично је да се Сократ не обраћа судијама на уобичајени начин грађани судије (*ὁ ἀνδρὲς δικάστα*) него грађани атински (*ὁ ἀνδρὲς Αῤήναίος*) Тек онда кад се обраћа оним судијама који су гласали за њега, прелази на уобичајену праксу.

2. Мењачки или банкарски столови, тј. локали банкара налазили су се у другом одељењу трга које је било одређено за трговину. Тај део трга био је подељен на одељења, од којих је свако било за другу робу и трговину.

II

1. Што Сократ не помиње друге тужиоце него истиче само Анита, то наговешћује да је Анит у овом процесу имао главну улогу. Платон, у дијалогу Менон, приказује Анита као страшног и фанатичног противника софиста и учитеља мудрости. У том разговору о врлини узима учешћа и овај потоњи тужилац Сократов, али му је разговор брзо досадио. Био је одан демократији душом и телом. Његов углед, који је стекао својим развијеним кожарским занатом, и политичка способност довели су га на врховни положај у држави. После пада владе Тридесторице, он је, поред Трасибула и Архина, стекао видних политичких заслуга у васпостављању демократије. По његову схватању, Сократ ја био не само опасан представник софистичког правца него и присталица аристократије, јер је својим везама с Критијом, вођом Тридесеторице, навукао на се тешку сумњу. Вође демократске партије, а нарочито Анит, хтели су софистичком васпитању, које су они највише оптуживали за недаће последњих подина, да стану на пут уклањањем онога кога су сматрали за главног представника софистичког васпитања. Кад га, због амнестије, нису могли прогонити политички, узели су у помоћ религију.

2. У Аристофановим *Облакињама* кућа Сократова зове се мислионица (*φροντιοήριον*). Кад Стрепсијад пита једног Сократова ученика зашто сви у тој мислионици гледају у земљу, он одговара да испитују шта има под земљом и траже

по мраку све до испод Тартара. Сократ виси у кошари у ваздуху, и кад га питају шта ради, он одговара: „Лебдим у ваздуху и размишљајам о путу сунца!... Не бих никада открио небеске ствари, ако ми се дух високо не узвине, и ако ми се тенка мисао не помеша са танким и сувим ваздухом. Кад бих са земље посматрао оно што је горе, не бих никад открио, јер земља не вуче себи влагу мишљења (спекулације).“

3. То се тиче софиста Протагоре, који је био родом из Абдере, завичаја Демокритова, па је јамачно припадао тамошњој атомистичкој школи. Он је себи први придодао назив софист, па је као такав четрдесет година учио у различним грчким варошима. Долазио је чешће у Атину где је одржавао везе с Периклом и Еурипидом. Кад су Атињани. 444. године, основали у Италији варош Турије, ишао је тамо и Протагора да напише законе. Од његових многобројних списа, који су обрађивали граматичке, логичке, политичке, и религиозне теме, сачувало се веома мало. Пред крај свога живота издао је дело О боговима, које је почињало овако: „О боговима не могу знати ни да јесу ни да нису, ни какви су облицијем, јер многе ствари спречавају да се то зна: нејасност саме ствари и краткоћа људскога живота.“ Тај спис изазва Питодора, заповедника коњице, и он оптужи Протагору због безбоштва. Дело су запленили и јавно на тргу спалили, а Протагору су из Атине прогнали. Кад је путовао на Сицилију, десила се несрећа на мору, и он се утопио.

По Диогену Лерћанину (IX, 51), Протагора је учио да постоје два говора о свакој ствари, а један је другоме супротан. Своје ученике учио је да о сваком предмету могу говорити противно. Таквим вежбањем оштрио је мишљење у својих ученика да знају не само оно чиме се свака ствар може бранити него и оно чиме би је други могли побијати. Они који су хтели да уче беседништво, могли су код Протагоре стећи вештину да говоре тако како ће победити противника: да слабије разлоге учине јачима. Тај слабији и јачи разлог Аристофан шаљиво и злобно претвара у праведан и неправедан говор. Сократа клевећу да је софист и атеист. Сам назив софисти није био првобитно погрдан, јер су први мудраци сами себи тако говорили. Тек је доцније тај назив постао погрдан, јер су Хелени узимали да је срамотно продавати духовни рад, писати другоме говоре или га поучавати за новац, а то су и чинили софисти. Осим тога, међу софистима, особито младима, било је надрикнућа и назовимудраца, који су се истицали празним, лошим и лажним надмудривањем. Живу слику о раду софиста даје Платон у свом дијалогу Протагора, а најпокуднију карактеристику софиста налазимо у Платонову дијалогу Софисти.

4. Писци комедија Аристофан, Кратон, Амипсија, Телеклид и Еуполид нападали су у својим делима хеленски век просвете, а највише Сократа и песника Еурипида. Говоре о Сократу да краде кашике, да залази у кућу Еурипидову и да му помаже при писању драма, које вређају хеленско народно осећање, да слуша Протагорино безбожно дело о боговима, да мудрује о свему и свачему, само не о томе како ће стећи ново одело.

III

1. Мисли на Аристофанову комедију Облакиње, која се приказивала 423. године, и која већ показује Сократову популарност. Садржај те комедије је овај: сељак Стрепсијад узео је за жену богату и племениту Атињанку, која му роди сина Фидипида. Стрепсијад је несрећан, јер су га раскошна жена и расипни син бацили у дугове. Због тих дугова не може да спава, а његов син који је сву ту беду донео у

кућу, спава слатким и тврдим сном: штавише, и у сну се занима својим коњима, на које много троши. Зато Стрепсијад хоће сина Фидипија да пошаље Сократу у школу да изучи више беседништво којим ће умети доказивати повериоцима да им није ништа дужан.

Буди сина и износи му свој план. У како Фидипид све то одбацује, отац се решава да сам иде Сократу. Пред школом управо пред „мислионицом“ налази Стрепсијад једног од ученика Сократових. који Стрепсијаду говори о суптилним испитивањима што их врше мислиоци у мислионици и тако изазива у Стрепсијаду још веће интересовање за мислиоце и жељу да буде посвећен у тајне њихових вештина. У школи затече Стрепсијад Сократа који из коша, у коме високо у ваздуху изучавс астрономију и кретање сунца, говори Стрепсијаду о њово-модној физици. Кад је сишао, доказује му да стари богови ништа не вреде; прави су богови облаци (као хор певача), јер они шаљу дажд а не Див. Пратвар му је ваздух; зато он лебди високо у ваздуху, у кошу да му душа буде сувља и мудрија. Али, учење старцу тешко иде у главу, и зато он, по упутству облака, наговори сина да иде у школу.

Сократ га прима, и син слуша како у једној сцени деле беседнички мегдан праведни и неправедни говор, и како овај последњи побеђује, доказујући да нема правде, да се закони смеју кршити, и да ништа не важе застарела начела васпитања. Кад је Фидипид одлично научио неправедни говор, отац га враћа кући.

Кад је новом вештином отерао два повериоца, Стрепсијад се поноси успехом свога сина. Али ускоро се син завади са оцем. Фидипид запева једну раскалашну песму из Еурипида, па у свађи истуче оца који као праве песнике сматра Симонида и Есхила, а Еурипид квари морал. Софистички доказује да и син сме истући оца ако подетињи, као што отац истуче дете да га поправи. Стрепсијад иде да се жали облацима, а они му одговарају да су му препоручили то учење рађи његова спасења, јер сада може да увиди куда то учење води. Тек сад Стрепсијад увиде како је опасна мудрост. тих мислилаца, па од љутине распали Сократову „мислионицу“.

IV

1. Горгија Леонтињанин, и Продик Кејанин, и Хипија Елиђанин беху софисти. Тако су се звали учени људи који су, идући од вароши до вароши, и држећи кићене беседе и учена предавања, ишли за тим да рашире по народу новостечено знање.

Горгија је био из сицилијанске вароши Леонтина (Λεοντῖνοι, данас Лентини). За њега знамо да је године 427. на челу посланства свога роднога града дошао у Атину да моли помоћ против Сиракузе која, је навалила на Леонтине. Атињани доведу посланство пред народну скупштину где је Горгија очарао Атињане својом сјајном беседом, и они пошаљу морнарицу пут Сицилије. Горгија се врати кући, али ускоро отпутује у Хелладу где као учитељ беседништва иде од вароши до вароши. У историји беседништва он заузима веома важно место, јер је беседничку уметност која се развила на Сицилији донео у Атину. Живео је од 483—374. године.

Под његовим именом сачувале су се две беседе: Похвала Хелене и Одбрана Паламедова. У првој доказује беседник да Хелена није крива, јер што је учинила, учинила је или по божјем наређењу, или на силу, или по наговору, или од љубави. У другој, Паламед, којег је Одисеј окривио да је Ахејце издао Тројанцима, брани се тиме што у њега није било ништа од онога што је за издајство било потребно, ни могућности да издајство учини, ни воље, ни склада међу особинама које су за то потребне. Остале су му беседе: Олимпијска, Питијска, Надгробна и Похвала Елиђанима. То су свечане беседе, искићене сјајним хиперболама и метафорама,

сликом истакнутих речи, на длаку једнако дугим реченицама, једном позитивном, а другом негативном. и оне су дале име ономе што се зове Горгијин стил. Горгија је написао и дело Беседништво, али то је више била збирка сјајних беседа као у Платонову Федру неголи систем правила. Најзад, знамо да је написао и дело с парадоксним натписом О ојој чега нема или о природи, где је покушао доказати ова три става: 1) ничега нема; 2) кад би нечега било, то се не би могло сазнати; 3) кад би нечега било и кад би се оно могло сазнати, оно се не би могло другоме саопштити. Поред Протагоре, Горгија је прокрчио пут раду Сократову, који је нарочито испитивао законе мишљења и делања људскога. Са чулима која су окренута према спољашњем свету, Хелени првобитно посматрају свет око себе, а доцније, са увећаним знањем, долазе до тога да испитују изворе сазнања. По Горгији носи име један Платонов дијалог, у коме Сократ против привидне реторске образованости поставља философију као праву образованост која доноси срећу и благостање.

Продик савременик Демокритов и Сократов, био је из вароши Ијулиде на острву Кеју. Проучавајући језичко благо, бавио се синонимиком, речима сличмига значења, и у својим списима волео је морализовати. Најбоље му је познат спис Доби живота (Ωραι), у коме је цртао невоље сваке људске доби, и у коме се налазила позната алегија о Хераклу на раскрсници. Њу је Ксенофонт репродуковао својим речима у својим Споменима о Сократу, али се Продиков начин писања у њој још огледа у обиљу синонима.

Хипија, родом из Елиде, беше прави полихистор. Изучавао је астрономију, геометрију, алгебру, музику, вајарство, сликарство, митологију, хронологију, и етнологију. Није марио ни за племенске ни за народне разлике, и као први космополит, овако каже у Платонову Протагори: „Људи присутни, ја мислим да смо ми сви и родбина, и својта, и суграђани, по природи а не по обичају, јер је једнако једнакоме по природи сродно, а обичај, који је тиранин људи, приморава их на којешта против природе.“ Писао је беседе, песме, трагедије, епиграме, дитирамбе, а издао је и Попис олимпијских победника. Кјегова схватања критикује Платон у дијалозима Хипија већи и Хипија мањи. У овом последњем, Сократ после предавања Хипијина о Хомеру поставља питање: Ко је бољи, Ахилеј или Одисеј? Он држи да је бољи Одисеј, јер вара знањем, а онај који греша са знањем бољи је од онога који греша без знања. Сократ и сам сумња у тачност свога мишљења. па жали што га тако учена глава, као што је Хипија, не може о противном да увери. (О Протагор, Горгији, Продик, Хипији види обимније у мојој студији Софисти и њихов историјски значај, Београд 1955, издање Научне књиге)

2. Мудрац Паранин је софист Еуен са острва Пара. Писао је и елгије, од којих се сачувало девет одломака. У Платонову Федру (гл. LI) има ово место о њему: „Не водимо на среду дивнога Паранина Еуена, који је први изумео узгредни доказ и узгредне похвале, а неки веле да учи и парапсоге у стиховима ради памћења. јер је мудар човек.“ У Федону спомиње га Платон као песника.

3. Кућа Калијина и Хипоникова припадала је старој атинској племићкој породици Керика, који су своје порекло вукли од Триптолема. Наследна служба дадухије, топле пријатељске везе с Лакедемоном, и неизмерно богатство утврдили су њихов сјај, и цео низ војсковођа и посланика потекао је из тога рода. Хипоник, штедљив и миран човек, био је врховни заповедник и победилац у бици код Танагре (426. године) а умро је пред приказивање Еуполидових Удворица. Као наследника свога имања одредио је сина Калију, који је у роду са Периклом и Алкибијадом. У

гостољубивој кући Калијиној одржавали су се састанци софиста. Једно лице у Платонову Протагори (315 Д) каже: „Да борави код нас и Продик са Кеја. Беше у некој собици, која је Хипонику прво служила као ризница, а сада је, ради множине посетилаца, Калија и ову испразнио и направио од ње конак. Атињанин Еуполид, значајан комедиограф, ударио је у својој комедији Удворице на Калију, у чијој су се кући састајали песници и софисти, али и читаве војске удворица и чанколиза, који су искоршћавали Калијину сујету и нагризали његово богатство.

4. Хеленске мере за тежину у свима земљама претстављале су ове односе: 1 таланат — 60 мина, 1 мина — 100 драхми, 1 драхма — 6 обола. Сви ти новци били су од сребра. Сто се тиче вредности атичког новца према нашем, њу је тешко утврдити. Један сребрни таланат, израчунат по тежини, вредео би данас отприлике 5890 динара, једна мина 97 дин., једна драхма 0,27 дин., један обол 0,16 дин.

5. Сократ се руга: малена плата пет мина = четири стотине осамдесет и четири динара за тако мало учење. То је веома незнатан хонорар према оном што су тражили други софисти: Горгија, Протагора и Хипија. Протагора је, на пример, први увео плату и тражио сто мина (Диог. V, IX, 52) — девет хиљада и седам стотина динара.

V

1. Херефонт је ексцентрична иичност у Сократову друштву и један од оданих присталица Сократових. Платон у Хармиду (153 Б) каже да је имао страсну природу. Јавља се као споредни беседник у Платоновим дијалозима Горгија и Хармид. Комедиографи су га често исмејавали. На пример, по сведосанству страних коментатора, Еуполид у Градевима, због боје коже, каже му да је шимшир; Аристофан у Птицама исмејава га као шишмиша, а у Телмешанима као проказивача; Кратин у Боци (из године 423.) исмејава га као сувоњавца и оскудника; Еуполид у Удворицама зове га удворицом Калијином, а у Драмама варалицом и, најзад, у Хорама зове га сином ноћи. Према томе, Херефонт не би могао да буде без икакве опасности за Сократа, али су судије, као представници демоса, имали разлога да Херефонту буду благодарни због његовог одлучног држања за време владања Тридесеторице.

2. Кад је Лисандровом победом на ушћу Егоспотама на Хелеспонту био завршен Пелопонески рат, Атина се морала предати Спартанцима (404. године). Атињани, под притиском Лисандровим, изаберу одбор од тридесеторице људи (које доцније прозваше тиранима) да напишу законе и израђе устав по коме ће Атињани одсада живети. Звали су се и законодавци (номотхетаи). На челу им беху Харикле и Критија, који је пре слушао Сократа, присуствовао предавањима филозофа, био образован, али свиреп. У почетку је влада Тридесеторице била доста блага, али кад се осилила. поубијала је све оне који су јој били противници или бар углеђни и богати. Тако је заглавило око хиљаду и пет стотина људи. Многи пучани побегли су тада у Мегару и Тебу. Сав свет из вароши био је изагнан у Пиреј и околна места, осим три хиљаде најбогатифх који су пристајали уз Тридесеторицу. Изгнанике и бегунце скупио је и раоружао Трасибул који уђе у Пиреј и утврди се у Мунихљи. Војска тирана навали на Трасибула, али он је потуче, и у боју падне сам Критија. Тиранима је дошао у помоћ Лисандар, али ефори, његови противници, и

краљ Паусанија измире оне три хиљаде у вароши са демократима у Пиреју. Светина се врати у Атину, и демократски устав поново се уведе.

3. У Хелади беше више пророчишта у којима се свештеници или свештенице у мантичкој екстази, у пророчном заносу објављивали оно чиме их је Аполон надахнуо. Образац таква пророчишта било је питско пророчиште у Делфима, где је Пителија, девојка свештеница, пророковала. Она би се најпре опрала у извору Касталији и обукла дугачку хаљину, па би унишља у најсветије место, спалила за жртву ловорова лишћа и јечменог брашна, напила се из извора Касотиде, сажвакала неколико ловорових листова и села на трног над гротлом, па би омамљена опојном паром што се из протла дизала, говорила обично неповезане речи и реченице. Свештено лице које би до трношца стајало саставило би од тих реченица одговор, обично у стиховима.

4. Одговор што га је Херифонт донео из пророчишта гласио је: „Мудар је Софокле, мудрији је Еурипид, а од свих људи најмудрији је Сократ”

5. Херифонтов брат био је Херекрат (Ксенофонт: Спомени о Сократу, II, 3).

VII

1. Боба ми, а требало би дословце да се преведе: тако ми пса. Тако се Сократ заклинје и у Федру (228 Б), а опширније у Горгији (482 Б): „Тako ми пса, бога египатског.” Овај додаток „бога египатског” јасно показује ироничан смисао заклинјања. Овако су се заклинjali и други, као што се види из Аристофанових Птица (521) и Оса (82), и стари коментатори извештавају нас да је лаке формуле заклинјања увео мудри кретски краљ Радамонт, и то зато да се људи у лаким случајевима не куну боговима, него гуском, псом, овном, и сличним формулама. Име бога замењује се називом какве животиње или биљке. Федар, на пример куне се Платаном (Федар, 236 Е). Често је заклетва таква да излази асонанција или алитерација са именом божанства. Хеленска заклетва „тако ми гуске” у неким дијалектима звучи као заклетва „тако ми дива” — само је први консонант у имену предмета којим се човек заклинје други. Заклетву „тако ми пса” ја сам превео заклетвом „боба ми”, а то је алитерација са „бога ми”. То би се могло превести формулом „бора ми”, јер се код нас у заклинјању место Бог честц говори бор. На пример „О, бора ми, драги господару!” (Вуков Рјечник) Или: „Окле књига, да је бор убио!” (Хрватске народне пјесме. Сакупила и издала Матица Хрватска, II, 106.)

2. Сократ се упоређује са Хераклом, који је много лутао док је свршио дванаест напора.

3. Уз ово наводимо и место из Тимеја: „Ни један човек који је при пуној памети није способан за богом задахнуту и истински пророчку изјаву, али разумети у светлости оштрога разума изјаве што их је дао какав пророк или занесеник, то је ствар човека који има пуну духовну снагу; све оне видовите изјаве он испитује оштрином разума и решава о њима уколико су то и за кога су то наговештаји потоње, или минуле, или садање несреће или среће: онај који се још налази у стању сна није способан да оцењује оно што је видео и изјавио у свом сну.”

IX

1. Какво је било економско стање Сократово сведочи ово место из Ксенофонове књиге О економији (II): Насмеја се Критобул па рече: „Па шта мислиш, тако ти богова Сократе, колико би дала твоја имовина да се прода, а колико моја?“ „Мислим“, рече Сократ, „кад би се намерио на добра купца, да би са станом и свим што има дала веома лако пет мина.“

X

1. У Ксенофоновим Споменима о Сократу забележен је један разговор између младога Алкибијада и Перикла. Тај разговор може да послужи као добар пример за такво испитивање.

2. Мелет је формално био главни тужилац Сократов. Он подноси тужбу коју, поред њега, још потписују Анит и Ликон. Међу тужиоцима он се јавља као представник песника, Анит занатлија, и Ликон као представник народних беседника. Мелет је писао трагедије, али је био веома мало позат, и Сократ у Платонову дијалогу Еутифрон (2Б) каже о њему ово: „Ја, Еутифроне, тога човека готово ни сам не познајем . Изгледа ми, то је сасвим млад и непознат човек. Колико знам, зове се Мелет и припада Питу. Можда ти можеш знати каква Мелета из тога дома, има дугу косу, малу браду и нос као у јастреба. Ко је Анит, види објашњење II, 1. О Ликону не можемо ништа више знати до онолико колико се може сазнати из Апологије.

XI

1. Сократ је говорио да се у њему, кад намерава да учини нешто што не ваља, јавља неки божански глас, који је он звао демоном. Од тога демона противници су направили демонство, демонско биће, божанство.

XII

1. Оптуженик је имао право да тужиоцу поставља питања на која је овај морао одговарати.

2. Сваки непорочан атински грађанин, који наврши тридесет година, могао је бити изабран за судију (ήλιαστης или δικαотης). Сваки судија морао се у почетку године свога службовања заклети да ће се управљати према законима, а ако за који случај не би било закона, да ће судити по чистој савести. Састав разних судова, одређивање места на коме су се судије имале скупљати, и исплаћивање награда судијама било је поверено тесмотетима, чуварима ссакона. Судови су били састављени од 201, 401, 501, 1001, 1501, 2001 и 2501 члана. Цео број је увек непаран да се гласови ме би могли преполовити. За онај дан кад седи у суду судија је, од времена Клеофонова, плаћен по два обола на дан. У празничине дане, или у оне који су држани за кобне, а то су три претпоследња дана у сваком месецу, посвећена покојницима и подземним боговима, или у дане кад се скупљала народна скупштина, судови нису радили.

3. То су булеути, чланови савета (буле), који је, у сагласности са упутствима која су долазила из еклесије, обично давао наредбе оним чиновницима који су имали извршну власт. После Клистенових рефорама, була броји пет стотина грађана, из сваке филе по педесет, и они су одредивани коцком. Изабрани грађани морали су се подврћи моралном испиту, на који их је узимала она була која је у то време била на власти, и положити заклетву да ће своје дужности вршити по законима. Да се олакша ток послова, свака фила чини у були одбор који председава и врши службти за време једине десетине године, Прве четири филе воде послове по тридесет и шест дана, а остале по тридесет и пет дана. То се време зове пританија, а чланови притани. Ови коцком бирају председника, који у тој дужности остаје само један дан и једну ноћ. У дужност притани спадало је сазивање буле, припремање дневнога рада, примање извештаја који су били упућени були и вођење истраге кад је була хтела да се извести о неком догађају. Чланом буле могао је бити сваки непорочан грађанин са навршеном тридесетом годином. Почевши од Периклова времена, чланови буле имали су по пет обола награде за седнице. Остајали су на дужности годину дана.

4. То су еклесијалисти, чланови еклесије, народне скупштине која је била последњи извор свакоме закону и свакој власти у Атини. У њу долазе сви пумолетни грађани. Она је усвајала или одбијала нове законе, решавала о миру и рату и о државним уговорима, утврђивала или враћала грађанско право, допуштала порезе, бирала војводе или стратега. Кад би се свршило претресање предлога, које је претходно одобрила була, председник би стављао на гласање и питање је обично одлучивано дизањем руку. Ако би пред екиесију били изнесени сасвим нови предлози, они би се најпре слали були да их она прво проучи и поднесе еклесији извештај. Скупштина се обично одржавала на Пикни, природном амфитеатру, западно од Акропоља.

XIV

1. Анаксагора из Клазомена у јонској Малој Азији живео је од 500—428. године. По Аристотелу, био је по годинама старији од Емпедокла, а по делима млађи. Око 460 године дошао је у Атину, где се спријатељио с Периклом, кога, као и песника Еурипида, зову његовим учеником. У почетку пелопонескога рата, кад је углед Периклов био уздрман, био је оптужен за безбоштво, и то, по свој прилици, због својих астрономских схватања; зато је био прогнан из Атине, па је побегао у Лампсак, где је око 428. године умро.

Написао је у прози спис „О природи“, од кога су сачувани само фрагменти. И он, као и Елејци, узима да је пратвар непропадљива. Постојање и пропадање нису, по њему, ништа друго до састављање (σύνκομις) и растављање (διακομις) првобитних квалитативно различитих твари, које он зове стварима (χομματα) или семенкама (σπέρματα). Да би ово састављање и растављање било могуће, морају се пратвари састојати од неизмерно много веома ситних делића (ομομερῆ, ομομερῆ-ρεται), који свагда чувају исти квалитет и које чула не опажају, сваки комад злата је опет злато, и комад меса опет меса делића има у свакој ствари, али у свакој ствари претеже само једна твар; дакле, ни злато ни месо као ствари нису чисте пратвари. Хомеомерија има без броја, различних обликом, бојом и укусом. Првобитно су све семенке биле испремештане; а кад су се окретањем разврстале у мање скупове, постале су поједини предмети, који су добили име и особину по ономе елементу кога у њима највише има. У почетку, свемир се почео кретати у једној тачки, а

одатле се окретање све даље ширило, у све већим димензијама. Тако је све постало на природан начин. А откуда то окретање? Анаксагора тврди да поред осталих твари има једна којој је усађен принцип кретања. То је ум, дух (νοῦς) који је први пут све покренуо и донео поредак васељене. А тај (νοῦς) још није онај дух који светом заиста влада. он је Анаксагори само средство да протумачи почетак кретања хомеомерија, а даље ради сама природа.

[.....]

XVII

1. Потидеја, на полуоустрву Халкидици, била је коринтско насеље, али је припадала атинском савезу. Када је Коркира, која се завадила с Коринтом око насеља Епидамна, пребегла Атине, Коринћани се уплаше, јер је Коркира имала знатну морнарицу и могла ометати њихову трговину на западу, па да се освете Атине, подстакну Потидеју да се одметне од атинскога савеза. Кад се Потидеја спрема да се ослободи Атине, Атињани, после преговора који нису успели, пошаљу војску на њу, и после опседања, које је трајало нешто преко две године, савладају је зими 430. год. У једном боју код Потидеје, 432. године Сократ је спасао живот Алкибијаду.

2. Амфипољ, варош у Тракији, названа тако због свога положаја између два рукава реке Стримона, беше атинска насебина. За оно што је Атина чинила Спарти код Пила, Китере, Метане, предузме Спартанац Брасида, не само разборит него и храбар човек, да учини Атине на Халкидици и у Тракији, где је више градова чекало само на прилику да се ослободе испод јарма атинскога. Брасида стигне на Халкидику, и кад се докопао Аканта и Стагира, крене 424. године на Амфипољ. Амфипољци су се хтели бранити, али их Брасида придобије благим погодбама, и они се предаду, пре него што им је у помоћ стигао војвода атински Тукидид, славни историчар пелопонескога рата. Године 422. пошаљу Атињани Клеона с војском у Тракију. После заузећа Тороне и Галепса, он се улогори на једној висини према Амфипољу, али га Брасида, који беше у вароши, изненади кривим кретањем и потпуно порази. У боју падоше и Клеон и Брасида.

3. Битка код Делиона у Беотији била се 424. године. У тој бици спасао је Сократ рањенога младога Ксенофонта, одликовао се храброшћу, узмичући са својим пријатељем Лахетом и са неколико других јунака корак по корак испред тебанске коњице.

Јунаштво Сократово код Потидеје и Делиона слави и Алкибијад у Платоновој Гозби (гл 29 и даље):

„После тога ишли смо заједно на Потидеју да војујемо и онде смо заједно јели. Пре свега, превазилазио је у напрезању не само мене, него и све остале. Кад год бисмо где били одсечени и, као што се то дешава у рату, били принуђени да гладујемо, остали ништа не беху према њему у отпomoј снази. Уосталом, на гозбама могао је он једини уживати, како у свему осталом тако и у пићу — мада није желео — а кад би га приморали, све је превазилазио, и што је најчудноватије: Сократа нико никада није видео пијана, и за то ће, чини ми се, одмах наћи доказ. А што се тиче отпорности у подношењу зиме — јер су онде зиме љуте — починио је и иначе чудеса, нарочито једаред за време најљућег мрза, кад сви или нису излазили или, ако би ко изишао, навукао би на се чудо хаљина и свезао сандале и умотао ноге у

кравље коже, а овај би на онаквој студени излазио у хаљини какву је и раније обично носио, и босоног ишао по леду лакше неголи остали обувени. А војници су га гледали попреко као да их он презире...

А желите ли да чујете какав је у биткама — јер је право да му се и у томе одужимо. Кад је била битка, после које су војводе дале мени одликовања за храброст, нико други није мене спасао него овај, који ме рањена није хтео оставити, него је срећно спасао и оружје и мене самога. И ја, Сократе, још онда сам захтевао да ти војводе даду одликовање за храброст, и за то ме нећеш ни корити нити ћеш рећи да лажем. Али кад су војводе, гледајући на мој углед, хтеле мени дати одликовање за храброст, ти си сам више волео него војводе да ја добијем одликовање а не ти. — Још је, људи, вредно било видети Сократа кад се од Делиона у бекству војска повлачила. Ту сам се и ја налазио на коњу, а овај под тешким пешачким оружјем. Пошто се војска већ растурила, узмицао је и он и с њиме Лахет. Ја се на њих намерим и, чим сам их приметио, одмах им довикнем да се не боје, и станем обећавати да их нећу оставити. И ту сам још боље видео Сократа него ли код Потидеје, јер сам био мање у страху зато што сам био на коњу. Прво, колико је надмашио Лахета присутношћу духа. Затим, чинило ми се, Аристофане, да као што ти оно рече у својој комедији, и онде корача као и овде „поносит и бацајући поглед”, мирно гледајући и на пријатеље и на непријатеље, да је свакоме и из велике даљине било јасно да ће се тај човек, ако га ко додирне, јуначки бранити. Зато је и отишао неповређен и он и пратилац му, јер у рату и не дирају оне који се тако држе, него прогоне оне који беже главом без обзира.

4. Отуда излази да је Анит прави и главни покретач кампање против Сократа.

5. Ово је она страна сократовске мудрости, коју је Антистен, оснивач Киничке школе, једнострано подражавајући Сократа, свео на просјачку мантију и путничку палицу.

XIX

1. Тај божански знак објашњавају једни мислиоци као индивидуални такт (E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen, in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, II Teil, I Abt, 5. Aufl., Leipzig 1922. pg. 88, 89), други као инстинкт, као неки таман али поуздан увиђај који извире из несвесних дубина душевнога живота и који га води у оно што је у сагласности с његовом природом (Th. Gomperz, *Griechische Denker, Eine Geschichte der antiken Philosophie*, II Bd., 4 Aufl., Berlin u Leipzig 1925. pg. 68) трећи као неки ирационалан фактор који свој објективни корелат има у вери у провиђење (W. Kinkel *Allgemeine Geschichte der Philosophie*. I Teil, pg. 73, 74), четврти као практичан поглед или такт (Ueberweg, *Grundriss d. G. d. Ph.*, Teil: *die Philosophie des Aiertums*, hg. v. K. Praechter, 12 Aufl., Berlin 1926, pg. 147) а Карл Јоел овако: „Он долази као реакција из осећања и хотења против превласти мишљења у овом Сократу, као освета ирационалнога против овога рационалисте, освета индивидуалнога против овога ловца појмова, освета праксе против овога дијалектичара, освета мистике против овога разјашњивача. Он нам потврђује да рационализам ипак не може бити сам себи довољан и да он сам не може испунити једну истинку велику душу.” (K. Joel, *Geschichte der antiken Philosophie*, I Bd., Tübingen 1921, pg. 817).

2. Сократу је већ седамдесет година, а државне послове могао је вршити од 18. године, кад је постао пунолетан. Аристотел у Уставу атинском (гл. 42) каже: „Грађанско право има свако коме су и отац и мајка били атински грађани. Свако се уносио у листу општинских грађана кад је навршио осамнаест година живота.”

XX

1. Становништво у Атици Клистен је поделио на десет племена (*φυλαί*) која су добила имена по домаћим полубоговима. Аристотел у Уставу атинском, (гл. 21), почињући с Клистеном, каже: „За време архонтовања Исагорина, поделио је све на десет фила место четири, хотећи да их измеша да више њих добије део у грађанском праву...А филама је за епомине (именодавце) дао десет од предложених сто праотаца што их је назначила Пителија. Имена филама била су ова: 1) Еректејева, 2) Егејева, 3) Пандиова, 4) Леонтова, 5) Акамантова, 6) Енејева, 7) Кекропова, 8) Хипотонтова, 9) Ајантова и 10) Антихова.

2. Сократ овде мисли на битку код Аргинуских острва, највећу битку у целом Пелопонеском рату.

Спартански војвода Каликратида, наследник Лисандров, освојивши Метимну на Лезбу, затвори атинскога војводу Конона у луку Митилене. Док је Конон имао четрдесет галија, Каликратида је располагао морнарицом од сто седамдесет галија. Атињани уз највеће напоре пусте за тридесет дана сто десет галија, на које одоше сви осим оних који беху преко потребни за чување зидова. Каликратида остави педесет галија код Митилене, а са сто двадесет заплови против Атињана који су били до обале Мале Азије код Аргинуских острва, Саветоваху га да се врати, али он је одговарао: „Ако будемо побеђени, Спарта ће опет лако наћи морнарицу; али ако ја побегнем, где ћу опет наћи своје поштење.” Атињани потуку спартанску морнарицу, и Каликратида погибе међу првима. Преко седамдесет његових галија буде што заробљено што потопљено. Атињани изгубе двадесет и пет. Како се битка била далеко од обале, многи људи нису се могли спасти. Полазећи да гоне непријатеља, атински заповедници наредише Терамену и Трасибулу да покупе мртве и да спасу оне којима су галије биле разбијене. Али због буре која се дигла, заповедници нису могли извршити наређење, и преко четири хиљаде несрећника погине у мору. Атињани за то свргну с части заповеднике и осуде их на смрт.

3. Требало је свакоме судити посебно, на суду а не у скупштини. Како је народ атински судио војводама после битке коју Аргинуских острва види се из следећег места из Ксенофонтине Историје хеленске (I, 7 § 1—16): „А они код куће свргну војсковође осим Конона. Од оних војсковођа који су учествовали у поморској бици не дођоше у Атину Протомах и Аристократ, а од шесторице који су се вратили, а то су били Перикле, Диомедонт, Лисија. Аристократ, Трасил, и Ерисинид. — Архедем, који је био глава народа и управљао диобелијом, удари на Ерасинида и тужи га суду, говорећи да је проневерио државне новце са Хелеспонта. И суд реши да се Ерасинида стави у тамницу. После тога стану војсковође савету подносити извештај о поморској бици и о величини олује. На Тимократов предлог да и остале треба везати и предати народу, савет их стави у окове. После тога одржавала се скупштина у којој су војсковође тужили други, а највише Терамен, говорећи да су дужни оправдати се зато што нису спасли оне који су на мору страдали. А да они заиста нису никога другога окривљавали, Терамен је као доказ наводио извештај који су војсковође послале савету и народу, и у коме се ни на што

друго не туже до на олују. Потом су војсковође, сваки за се, давали кратку своју одбрану, јер им по закону нису дали да говоре, и износили како се све догодило; сами су полазили за непријатељима, а спасење пострадалих наредили су тријерарсима, људима који су били вешти и већ били војсковође, Терамену, Трасибулу и другима таквим; па ако већ треба ђа се неко окриви за спасавање, они немају да окриве никога другога до оне којима је то било наређено. „И ми“ рекоше, „нећемо зато што нас они туже лагати и бацати кривицу на њих, него ћемо одбити на голему олују због које нису могли да изврше спасавање.“ А да је тако. звали су за сведоке кормиларе и многе друге који су с њима пловили. Таквим речима уверавали су народ, а и многи грађани устајали су и хтели да се за њих ујамче. Али се решило да се то одгоди за другу скупштину (јер онда беше већ доцкан, и не би видели руку), а да савет, међутим, сачини и изнесе предлог, како тре-ба да се суди тим Ијудима. После тога беху Апатурије, о којима се састају оци и рођаци. За време те славе Терамен и његово друштво подстакну многе људе, који су носили црнину и били до коже ошишани да дођу у скупштину као рођаци погинулих, и наговоре Каликсена да у савету оптужи војсковође. Доцније буде сазвана скупштина пред коју савет изнесе свој предлог, а предложио га је Каликсен. Пошто су Атињани у пређашњој скупштини чули тужбу против војсковођа и њихову одбрану, нека сви гласају по филама; у сваку филу нека се поставе две урне и у свакој фили нека гласник огласи; коме се чини да су војсковође криве што нису спасли оне који су победили у поморској бици, тај нека баци листић у предњу, а коме не, у стражњу урну; па ако су криви нека се казне смрћу, и нека се предаду Једанаестици, а имање нека им се прода, и десетина нека припадне богињи Атини. И изиђе један пред скупштину говорећи како се спасао на суду за брашно; а они. каже, који су страдали молили су њега, ако се спасе, да извести народ да војсковође нису избавиле најбољих синова своје отаџбине. Али Еуриптолем, син Писијанактов, и неки други, оптуже Каликсена да му је предлог незаконит. То су неки из народа одобравали, али светина стане дизати грају како је то страшно ако се не допусти народу да ради што хоће. Па кад је потом Ликиско затражио да се и овима суди исто онако као и војсковођама ако не одустану од тужбе, удари светина поново у грају, и они беху принуђени да повуку тужбе. А кад су неки притани изјавили да неће дати да се мимо закона гласа, поново изиђе Каликсен па их оптужи као и пре, а пук стане викати да се позову на суд и они који не дају гласати. Притани се уплашише, и сви пристану да допусте гласње осим Сократа, сина Софронискова, Овај изјави да неће друкчије радити него по закону.”

Затим се — како Ксенофонт износи даље — попео на говорницу Еуриптолем и одржао беседу у којој је опоменуо Атињане да буду обазриви, и да се држе својих закона, по којима су највлше и постали велики, и да не покушавају радити мимо њих. Он је предложио да се заповедницима суди сваком за се, и да се дан подели на три дела: у једном да се скупштинари сакупе и да гласају да ли им се чини да су криви или не: у другом, да их туже, а у трећем, да се они бране, Даљи ток суђења Износи Ксенофонт овако (I, 7, § 34): „То Еуриптолем рече и предложи да се људима суди по Канорову закону, свакоме посебно. А предлог савета био је да се свима једним гласом суди. Код гласаниа руком најпре прихватише предлог Еуриптолемов. А кад је Менекле затражио одлагање, и кад су поново дигли руке, прихватише предлог савета. И потом осуде осморицу војсковођа који су учествовали у поморској бици. Од присутних погину шесторица.“

4. Ксенофонт у истом делу I, 7, § 35 пише: „И не прође много времена, а Атињани се доцније покајаше и донесу решење: они који су народ преварили, нека

се туже у скупштини, и нека даду јемце док им се не суди, а међу њима оека буде и Каликсен.“

5. Ако би ко, пошто су му одузета грађанска права, радио што није смео, и долазио куда не би смео, Једанаестица би поднела о том писмен извештај председнику суда, а овај би наредио да кривца затворе, или би захтевао јамце: спор који би после тога настао, звао се пријава, εὐδειζις.

6. Одвести у тамницу смела су Једанаестица. То су државни чиновници којима је било поверено извршење казне у кривичним случајевима. Било их је из сваке филе по један и, осим тога, један писар, у свему једанаест. У њихову надлежност спадао је и надзор над тамницама. По наређењу суда, они затварају, извршују смртне осуде, пуштају на слободу, и имају за то слуге.

7. Толос зове се првобитно свака округла зграда, а у Атини се посебице тако зове зграда где су заседавали притани, тј. саветници једне филе, који су управо сачињавали владу атинску. Ту су они, са својим председником, обављали своје послове. приносили жртве, и заједно ручавали.

8. Овај догађај спомиње Платон и у Седмом писму, 324 ЕФ. Леон Саламињанин беше богаташ и војвода. Како није могао да гледа јаде и насиља која су чинили Тридесестица, побегне из Атине. Они пошаљу по њега петорицу, међу њима и Сократа, по свој прилици зато што су држали да Сократ, као учитељ Критијин, пристаје уз олигархију. Мада је иначе кудио демократију, Сократ није хтео да буде слепо оруђе Тридесестице, и једини није послушао њихово наређење.

XXI

1. Ту Сократ мисли, пре свега, на Критију и Алкибијада, чији су односи према Сократу давали обилно материјала клеветницима.

XXII

1. Тј. у глави деветој.

2. Критон, имућан човек, вршњак и пријатељ Сократов. Долази као лице у Платоновим дијалозима Критон, Федон, Еутидем. Његов син Критобул спомиње се и у другим дијалозима, а долази као лице и у Ксенофоновим делима о Сократу.

3. Лисанија, из атичке општине Сфета у Акамантовој фили.

4. Диоген Лаерћанин почиње о Есхину овако (II, 60): „Есхин син кобасичара Харна, а по другима син Лисанијин, беше Атињанин, а већ од младости волео је рад. Зато је бионеразлучно одан Сократу. Отуда је овај говорио: „Једино син кобасичарев уме да ме цени.“ Он је издао Разговоре Сократове. Менедем из Еретрије клеветао га је да је те дијалоге купио од Ксантисе, жене Сократове, па их издао као своје. Персеј са острва Кипра, ученик стоичара Зенона, тврдио је да један део тих дијалога припада Пасифону из Еретрије који их је уврстио у Есхинова дела. Диоген Лаерћанин као Есхинове дијалоге наводи седам, а то су: Милтијад,

Калија, Аксиох, Аспасија, Алкибијад, Телауг и Ринон. Од свега тоганије ништа сачувано.

5. Из атичке општине Кефиса у Ерехтејевој фили. Овај Антифонт не сме се заменити гласовитим беседником Антифонтом из општине Рамнунта.

6. Епиген беше слаб, па му Сократ препоручује гимнастику (Ксенофонт, Спомени о Сократу, III, 12).

7. Демодок је лице у Платонову дијалогу Теаг.

8. По овом Теагу зове се један дијалог који се приписује Платону. Како је био слаба здравља, избегавао је државне послове.

9. Адимант је познати брат Платонов који се у Платоновој Држави јавља као главни беседник.

10. То је славни философ Платон.

11. О Ајантодору, брату Аполодорову, не зна се иначе ништа.

12. Аполодор, из Фалерона, био је фанатично одан Сократу. Кад Сократ испија отров, он плаче. Долази као лице у Платоновим дијалозима: Федон и Гозба, а спомиње га и Ксенофонт у Одбрани Сократовој (§ 28). Међу осталима био је и он који се Сократу нуди за јамца ако па суд осуди на новчану казну. Он презире све који нису као он. Зато га и прозваше махнитим (μακίστε). Пријатељ у Гозби (173 Д) каже му: „Увек си исти, Аполодоре, јер увек грдиш и себе и остале, и чини ми се да укратко све, почевши се од себе самога, сматраш као несрећнике осим Сократа. Одакле си уопште добио то име да те зову махнитим, ја бар не знам; у својим говорима ти си увек такав: киван си и на себе и на остале, осим на Сократа.”

13. Било је одређено када и колико има да говоре тужилац и оптуженик.

14. Бешедника без његова допуштања није смео противник да прекида.

XXIII

1. Пенелопа у Одисеји (XIX 162—163) каже Одисеју: „Него ми спомени свој род, одакле си, јер ниси из древнога храста, ни из стене.”

2. Синови Сократови били су Лампрокле, Софроникс и Менексен.

3. Плутарх у Периклу (32) прича да је Перткле својим сузама измолио од судија да Аспасија, која је била оптужена за безверство, буде ослобођена.

XXIV

1. Сада настаје пауза, Судије се повлаче да гласају о кривици.

XXV

1. Овде Платон није тачан. Судија је било свега 801. По сведочанству Диогена Лаерћанина (Ит. 41). Сократа је осудио 281 судија, а ослободило га је 220. Требало је, дакле, да буде 31 глас, а не 30, да би Сократ добио већину од 251.

2. Приватну тужбу могло је подићи само увређено лице. Јавну тужбу могао је подићи сваки грађанин. Али, да се спречи безразложно тужакање, тужилац је у државном спору морао добити петину гласова, или је кажњаван новчаном казном од 1000 драхми ако његова оптужба не буде потпомогнута петином гласова. Од 281 гласа, који су осудили Сократа, једна трећина, дакле 94 гласа, припадала је Мелету, а то није петина од 601.

XXVI

1. Сви спорови делили су се на *ἀγώνες τιμητοί* и *ἀγώνες ατιμητοί*. Разликовали су се у томе што је код последњих казна већ унапред била одређена законом или споразумом. Између оба парничара, док је код првих, у које иде и Сократов случај, тужилац у оптужници износио предлог на који начин оптуженик треба да буде кажњен. Кад ствар дође до претресања и пресуђивања, тужилац понавља свој предлог усмено, а оптуженик сам себи предлаже или противпредлаже казну. Мелет је у оптужници предложио смртну казну, и Сократ има право да од своје стране предложи казну, а судије решавају за један или за други предлог казне.

2. Пританеј је зграда у којој су архонти заједнички ручали и вршили државне послове. Најстарији пританеј беше на Акропољу, а млади на старом тргу, Акропољу на западу, у Лимнама. Ту је било државно огњиште, Солонов зборник закона написаних на дрвеним четвртастим стубовима. Ту је било и посебно седиште. Ту су поред архоната, на државни трошак јели државни гости, нарочито посланици, заслужни грађани и њихови потомци, и победници у играма.

3. Олимпијске игре, то је најсјајнија народна, панхеленска светковина, слављена у част богу Диву. Поред олимпијских игара, истицале су се питијске, слављене у Делфима у част Аполону, немејске, слављене у Немеји и Арголиди у част Диву, и истамске, у Коринту на Истму, слављене у част Посидону. О њима вид. у зборнику Милош К. Ђурић, Кроз хеленску историју, књижевност и музику, Београд 1955. издање Космоса, стр. 137—161.

XXVII

1. Време за говоре свакој странци било је додељено воденим часовником (клепсидром).

2. Такав је закон био у Спарти. О њему даје један податак Плутарх у својим Моралним списима (217 Б).

3. Види објашњење XX, 6.

4. Оно исто, тј. први предлог. Пошто Сократ нема новаца да плати новчану казну, неће бити привремено затворен него трајно.

XXVIII

1. Сократ је, дакле, предложио новчану казну од тридесет мина. Према томе, изгледа, он је попустио. Али то му није ништа помогло, јер тиме што је затражио да буде храњен у пританеју, уништен је утисак овога последњег предлога. Тиме је судије још више отуђио од себе, па их је три стотине и шездесет гласало за смрт. Диоген Лаерћанин извештава овако: „Кад су, после тога, судије решавале о начину и о мери казне, изјави (Сократ) да је вољан да плати двадесет и пет драхми... Кад је, због тога, међу судијама избила граја, он одговори: `За своје заслуге предлажем да ми досудите храну у притарнеју.' Тада га осуде на смрт, јер се још осамдесет других гласова придружило већини" (II. 41, 42). У Одбрани која се приписује Ксенофону (§ 23) Сократ одбија да предложи казну. Јер кад би то урадио, каже Сократ, тиме би признао да је крив.

XXX

1. Тако прориче на самрти Патрокло Хектору у Илијади, XVI. 851—854:

„Друго ћу ти рећи, и то себи у срце стави: ни ти сам нећеш већ дуго живети, него и теби већ близу стоји смрт и тешка судбина, погинућеш од руке дивнога Ахилеја, Еакова потомка.“

Исто тако, и Хектор Ахијеју, XXII, 358—360:

„Пази сада да се богови не наљуће на тебе због мене онога дана кад Парид и Феб Аполон погубе тебе код Скејских врата, иако си добар јунак.“

Што Сократ овде прориче, то се испунило. Кад је Сократ умро, Атињани су се покајали за своје дело. Диоген Лаерћанин (II, 43) казује да су Атињани у знак жалости затворили гимназије и школе за рвање, а Сократу поставили статую од бронзе, рад Лисипов. Стари писци казују (Диоген Лаерћанин, II, 44, Хипотеза Исократову Бусириду) да је, кад се после смрти Сократове приказивао Еурипидов Паламед, свима гле-даоцима падала на памет слична судбина Сократова, и кад је хор певао:

Ἐκάνετ' ἑκάνετ' Ἑλλήνων
τόν ἀριστόν τόν πάνσοφον
τάν μηδέν' ἀλγύνουσαν
ἀηδόνα Μοῦνσάν,

„убили сте, убили сте најбољег, најмудријег од свих Хелена, славуја Муза, који никоме зла није учинио,“ — сва публика је тада проплакала.

Најзад, нека се помисли на велику школу коју је Сократ својим учењем изазвао. То су његови последници, такозвани сократичари, међу којима се истичу Платон, Ксенофонт, Антистен. Од ођа десет етичких секата (Академијска, Киренска, Елидска, Мегарска, Киничка, Еретријска, Дијалектичка, Перипа-тетичка, Стоичка, Епикурска). Диоген Лаерћанин као сократичаре истиче Есхина, Федона, шефа Елидске школе, Еуклида, шефа Мегарске Школе, и Аристипа, шефа Киренске школе. Ако ништа друго, те школе доказују значење улоге Сократове у философији.

XXXI

1. Они писмено састављају осуду и врше припреме да Сократа предаду Једанаестици.

2. Сократ се овде први пут служи овим изразом, јер сада има посла са правим судијама. V објашњење I, 1.

XXXII

1. Према ономе што се говори, а то је учење орфичара, Питагоре и Емпедокла.

2. Алузија на место у Хомеровој Одисеји, XIII, 79—80: „Одисеју на трепавице стане падати слadak сан, тврд, пресладак, веома сличан смрти.“

3. Према каталогу жена које је љубио бог Див и деце коју су му оне родиле, Миној је син Дива и Еуропе (Илијада, XIV, 321—322). Краљевао је у граду Кносу на острву Крети (Одисеја, XIX, 178). Он је дао Крећанима законе о којима је говорио да их је добио од самога Дива, кога је девет година посећивао у његовој пећини на Иди. Његова власт простирала се над деведесет или над сто градова, и била је блага, праведна, и мудра, тако да су га могли звати „истински божанским човеком“. Глас о његовој праведности био је тако велик да му Хомер додељује улогу судије и у Хаду: „Онде и Миноја видех, Дивова светлога сина, где у руци жезло држи и мртвацима суди седећи, па од њега, господара, траже правду, једни седећи. а други стојећи по дому са широким вратима (Одисеја, XI, 568—571).

4. Према поменутом каталогу, и Радамант је син Дива и Еуропе, дакле брат Минојев. Митови га славе као мудрога и праведнога краља на Крети који је створио законе и право на земљи и који, и после смрти своје, као владар и су-дија дела у Царству Мртвих. По Аполодору (III, 6). Радамант је дао законе острвљанима, па је отишао у Беотију и оженио се Алкменом а после смрти постао ие судија у Хаду поред Миноја. Праведност је основно обележје његова бића, и отуђа и носи епитет праведни.

5. Еак је син Дива и Егине, кћери флиасијскога речнога бога Асопа. Див је, у облику орла, уграбио Егину и однео је на острво Енопију које се отада прозвало Егина; ту је он оплоди, и она му роди Еака. Та отмица била је омиљен предмет хеленске пластике. Еак је био најпобожнији човек свога времена и он је оснивач лозе Еакида, међу којима се истичу Пелеј, Ахилеј, Пирхо, Теламон, Ајант, и други. Хеленско песништво славило је Еака због његове побожности, праведности и мудрости. Див га је нарочито волео, и Еак је по Пиндару (I, 8, 23), мирио и саме богове кад су се јеДаред завадили, По Аполодору (III, 159), он је био најпобожнији човек, па га је после смрти и Плутон заволео и дао му да чува кључеве Хада. У Аристофановим Жабама он се јавља као вратар Хада. Исократ (9, 15) га зове угледним помоћником Плутона и Персефоне, и тиме је означена његова судијска служба у Доњем свету. То схватање налази се овде у Платоновој Одбрани, и у Горгији (523E), где Див говори Плутону: „Као судије одредио сам своје синове, два из Азије, Миноја и Радаманта, и једнога из Еуропе, Еака. Ови, дакле, после своје

смрти судиће на светој ливади, на раскршћу, одакле воде два пута: један на острво блажених, а други у Тартар."

Ево генеалогije тих судија:

Агенор + Телефаса

Кадмо Еуропа + Див

Миној, Радамант, Сарпедон

Див + Егина

Еак

6. Поред Еумолпа и Диокла, Триптолем је један од елеусинских краљева који је, у хеленском религијском схватању, постао посредник између богиње Деметре и људи. По доцнијем схватању, он је син елеусинскога краља Келеја и његове жене Метанире, и био је поштован као први учитељ обрађивања земље и као оснивач елеусинскога култа. Овидије, у својим *Метаморфосама* V, 642—661, на уста музе Калиопе, приповеда да је Деметра обилазила копно и море тражећи своју кћер Персефону. и да је најзад, кад је сазнала за суђбину своје кћери, дошла у Атину, Тритонијину варош, и предала своја змијиња кола Триптолему и наредила му да учи лиуде обрађивању земље. Он није био свуда љубазно дочекан, и богиња је морала понекад да казни презираче својих дарова, као скитскога владара Линкеја и тесалскога краља Ерисихтона. Име Триптолемово остало је докраја у вези с мистеријама у Елеусини.

Чини се да Платон сам поставља Триптолема као судију у Хаду. Иако он спомиње Триптолема као судију поред Миноја и других, ипак то није одговарало схватању Атињана. Ево зашто. Миној је имао сина Андрогеја и кћер Аријадну. Кад је Андрогеј једном приликом као одличан борац надвладао у Атини све друге борце, Атињани га из зависти убију. Тада Миној наметне Атињанима тежак данак: да сваке девете године шаљу седам момака и седам девојака као храну за Минотаура, човека с воловском главом, кога је родила Минојева жена Пасифаја, и кога је Миној држао у лавиринту. Од тога тешкога данка ослободио је Атињане Егејев син Тезеј. Он оде на Крету, задобије љубав Аријадне, кћери Минојеве, и она му, према савету Дедала, неимара лавиринта, даде клупко конца који је он привезао на улазу у лавиринт и по коме је умео да нађе излазак из ходника у лавиринту кад је Минотаура убио. — Атинска позорница приказивала је Миноја као непријатеља земље, и зато Атињанима Миној није могао да важи као образац праведности, па су били склони да у тријади судија место Миноја ставе Триптолема. На алтамурској вази налази се слика која приказује Хад, и на тој слици место Миноја Триптолем као судија, поред Еака и Радаманта. (види Winkler, *Darstellung der auf unterirdischen Vasen*, p. 37)

7. Орфеј је син Аполона или трачкога краља Еагра и првакиње муза Калиопе. Митови га славе као певача који је уз китару тако красно певао да је кротио и дивље звери, и слушало га дрвеће и камење. Кад му је жену Еуридику, која је била једна од најада, речних богова, усмртила змија, он сиђе у Хад да од Плутона испроси младу жену. Плутон му је враћа, али уз услов да се не обазре за Еуридиком, која ће ићи за њим, док се не поврати на Горњи Свет. Али Орфеј, да би се уверио да жена иде за њим, обазре се, а она се врати у Хад, и тако је поново изгуби. По Аполодору (I, 14), он је оснивач Дионисових мистерија. По Овидијевим *Метаморфосама* (XI, 1—84), Орфеја су убиле расрђене трачке жене кад су славиле Бахову светковину. Његову главу однели су таласи У Метимну на острву Лезбу, и онде је хтела да је прогута једна змија, али јој Аполон уста окамени.

8. Мусеј, син певача Еумолпа, свештеника Деметрина и богиње месеца Селене или Мене. Платон га и на другим местима увек помиње у вези са Орфејем (Resp. 2, 364 E; Prot., 316 D; Ion 536 V). Јавља се у вези са елеусинским мистеријама и као представник орфичкога песништва. Једни га сматрају учеником, последником, пријатељем и савремени-ком певача Орфеја, чљу је лиру наследио. Магијску и катартичну снагу свога певања добио је од мајке Селене, а Паусанија казује о њему да је од нимфа добио дар видовитости.

9. Несиод, епски песник, из чије песме Дела и дани дознајемо да му се отац због сиромаштва преселио из Киине у Малој Азији у Аскру, мало место под гором Хеликоном близу вароши Теспије у Беотији. По свој прилици, Хесиод се родио у Аскри. О њему вид. у књизи Милош Н. Ђурић, На изворима уметничке лепоте, Београд 1957, стр. 225—242.

10. Паламед је син еубејскога краља Науплија и Климене. По једној причи, Одисеја је застрашило пророштво о дугом трајању тројанскога рата и о многогодишњем његовом лутању после рата, па са зато претварао да је луд само да не мора поћи у рат. Запрегао је у плуг вола и магарца, па је по камену орао и сејао со. Паламед је прозрео његово претварање, па је узео његовог малог сина Теленаха и поставио га пређ плуг. Али Одисеј, кад је дошао до детета, надигне плуг и пређе опрезно преко њега. Тиме је Паламед доказао да се Одисеј само претвара и тако се замерио Одисеју, који је морао у војску. Али доцније се Одисеј на страشان начин осветио Паламеду. Да би се осветио Паламеду, Одисеј потајно ноћу нареди да се у Паламедов шатор закопа злато, као да је то мито од Пријама, и подметну некакво писмо што га тобоже Пријама шаље Паламеду, па онда окриви Паламеда пред војводама, а за доказ покаже оно писмо и закопано злато. Војводе повероваше, и цела војска засу Паламеда камењем.

Судбина Паламедова опевана је у Стасиновој Кипарској песми, из које су узимали градиво за свога Паламеда Есхил, Софокле, Еурипид, и млађи Астидамант. 11 Ајант, син саламинскога краља Теламона. Порекло и род су му овакви:

Еак + Ендеида
Тетида + Пелеј Теламон + Перибеја
Ахилеј Ајант

Ајант је један од првих јунака под Тројом. Кад је Ахилеј пао од Парисове стреле, стану се јунаци такмичити ко ће добити у наслеђе Ахилејево оружје. Судије одреде Одисеја за наследника Ахилејева оружја. Ајант плане гневом и одлучи да поубија војводе, Агамемнона и Менелаја, зато што су оружје досудили Одисеју а не њему, али му богиња Атена помути памет, јер ју је увредила његова охолост, и он у лудилу сасече стоку. Кад је дошао себи и видео да се осрамотио, сам се прободје мачем.

Причу о Ајанту обрадио је Есхил у једној трилогији, којој је први део био Борба за оружје, други Трачанке, где се Ајант убија, а трећи можда Саламињани. Сачувана је Софоклова трагедија Ајант. Још су биле драме Махнити Ајант од Астидаманта и Ајант од Теодекта.

12. То је Агамемнон, краљ микенски.

13. Одисеј, син Лаертов, краљ Итаке и Кефаленије, иде међу прве јунаке ахејске под Тројом, а одликовао се не само својом храброшћу него и мудрошћу и

домишљатошћу. Кад је Троја пала, Одисеј је десет година лутао по свету док се кући вратио. О томе лутању и о повратку пева Одисеја.

14. Сисиф је син Болов, отац Глауков, а деда Белерофонтов. По Хомеровој Илијади, VI 153, он важи као најлукавији човек од свих људи. По Теогниду, он је оваплоћење свега знања, и својом лукавошћу умео је да придобије Персефону да га пусти из Хада. Био је мудар, али злочест. Својом злочестом природом замерио се боговима, и зато трпи муке у Хаду. По једнима, Див га је казнио зато што је Сизиф, кад је Див одвео Егину, одао тајну њеноме оцу Азопу. По другима, кажњен је зато што је нападао путнике и давио их под великим камењем.

Сваки од великих трагедиографа испевао је по једнога Сисифа. Драму Сисиф певао је и Критија, члан Тридесеторице, ученик Сократов, и у њој је изнео нове „безверске“ мисли. Зато и Плутарх каже за Сисифа да је заводник. (Моралиа, 18с).